

**STUDIJA IZVODLJIVOSTI
ZA OSNIVANJE
ŽENSKOG FONDA
U BOSNI I HERCEGOVINI**

**STUDIJA IZVODLJIVOSTI ZA OSNIVANJE ŽENSKOG FONDA
U BOSNI I HERCEGOVINI**

Sarajevo, 2015.

Edicija Gender Sarajevskog otvorenog centra
Ediciju uređuju Emina Bošnjak i Saša Gavrić
Knjiga 5.

Naslov: Studija izvodljivosti za osnivanje ženskog fonda u Bosni i Hercegovini
Autorice: Natalija Bratuljević, Katarina Živanović (NB Consulting)
Prevod: Dunja Mašić
Lektura: Srđan Miljević, Dalila Mirović
Prelom/naslovnica: Lejla Huremović
Izdavači: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba
Fondacija CURE, www.fondacijacure.org
Za izdavače/ice: Saša Gavrić, Jadranka Miličević

© Sarajevski otvoreni centar/ Fondacija CURE/autorice

Ova publikacija se realizuje uz podršku Fondacije Mama Cash. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja donatora. Autorice odgovaraju za ovaj tekst.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

061.23:305-055.2(497.6)
342.726-055.2(497.6)

BRATULJEVIĆ, Natalija
Feasibility study for the establishment of
Women's Fund in Bosnia and Herzegovina / [authors
Natalija Bratuljević, Katarina Živanović]. -
Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar = Sarajevo
Open Center, 2015. - 51 str. ; 24 cm. - (Gender
Edition of Sarajevo Open Centre ; book 5)

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-536-35-9
1. Živanović, Katarina
COBISS.BH-ID 22348294

STUDIJA IZVODLJIVOSTI ZA OSNIVANJE ŽENSKOG FONDA U BOSNI I HERCEGOVINI

“Ne može se promijeniti identitet, ne može se očekivati unisonost u svakom aspektu. Neko će morati ići par koraka naprijed i zagovarati, a neko će biti podrška.”

SADRŽAJ

Spisak skraćenica

Sažetak

Cilj istraživanja

Proces istraživanja (metodologija)

Analiza ograničenja

Kontekst

Rodna ravnopravnost

Zakonski okvir za sprovođenje rodne ravnopravnosti

Pristup pravdi i ostvarivanju prava za žene u BiH

Ugrožena prava

Nasilje, nasilje u porodici

Trgovina ljudskim bićima

Obrazovna, socijalna i ekonomska prava, učešće u javnom životu

Učešće žena u politici

Diskriminacija

Ženske nevladine organizacije i ženski pokret u BiH

Glavne oblasti rada

Ostali relevantni akteri

- Mreže

- Lokalne fondacije

Ženski pokret

Ženski fondovi u svijetu

Analiza potreba

Ključni nalazi dobiveni putem intervjua

Koje bi trebale biti aktivnosti Ženskog fonda BiH?

Ko bi trebale biti korisnice ŽF BiH?

Da li organizacije treba 'favorizirati' na osnovu veličine?

Da li fond treba posebno podržavati aktivnosti u određenim oblastima rada i, ako da, u kojim?

Da li treba posebno podržavati rad u ruralnim područjima?

Na koji način prikupljati sredstva za ŽF BiH?

Na koji način raspoređivati sredstva?

Kako pripremiti i organizirati rad fonda da ga žene osećaju kao svoj?

Ko su osnivači/ce ŽF BiH?

Kakva bi trebala biti struktura ŽF BiH?

Na koji način ŽF BiH treba izveštavati o svom radu?

Mogućnosti

Uslovi za razvoj civilnog društva, registracija

Fondacije

Potencijalni izvori finansiranja

Donatori u BiH

Kritika OCD-a prema donatorima

Kritika donatora prema OCD-ima

Trenutna situacija u BiH

Modaliteti pomoći civilnom društvu

Podrška države civilnom društvu

Filantropija, društveno odgovorno poslovanje, donacije privatnog sektora

Glavni zaključci i preporuke

Metode, generalne preporuke

Kome Fond treba pomagati?

Kako Fond treba registrovati i koje organe treba imati?

Načini finansiranja

Ostalo

O organizacijama koje su inicirale istraživanje

Aneks I – Lista intervjuisanih učesnika/ca

Aneks II – Ciljevi i vrijednosti Ženskih fondova

Spisak skraćenica

CCI	Centar civilnih inicijativa
CEDAW	Komitet za uklanjanje diskriminacije prema ženama, ujedno i naziv za konvenciju (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women)
CPCD	Centar za promociju civilnog društva
CURE	Fondacija CURE
EIDHR	Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava (European Instrument for Democracy and Human Rights)
EK	Evropska komisija
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
GAP	Gender akcioni plan
IFES	Međunarodna fondacija za izborne sisteme (International Foundation for Electoral Systems)
INWF	Međunarodna mreža ženskih fondova (The International Network of Women's Funds)
IPA	Instrument pretpristupne pomoći (Instrument for Pre-Accession Assistance)
KtK	Kvinna Till Kvinna (Švedska fondacija koja podržava žensko organizovanje)
LBT	Lezbejke, biseksualne i transrodne osobe
NDI	Nacionalni demokratski institut (National Democratic Institute)
NVO	Nevladina organizacija
OCD	Organizacija civilnog društva
SIDA	Švedska međunarodna agencija za razvoj (Swedish International Development Cooperation Agency)
SOC	Sarajevski otvoreni centar
TACSO	Tehnička pomoć organizacijama civilnog društva (Technical Assistance for Civil Society Organisations)
USAID	Američka međunarodna agencija za razvoj

Sažetak

Ovaj izvještaj predstavlja rezultat studije izvodljivosti (u daljnjem tekstu - istraživanje) koju su inicirali Sarajevski otvoreni centar (SOC) i Fondacija CURE uz finansijsku podršku Fondacije Mama Cash. Cilj istraživanja bio je ispitati potrebe i mogućnosti osnivanja Ženskog fonda u Bosni i Hercegovini. Uobičajeno je da se međunarodni Ženski fondovi osnivaju na široko feminističkoj bazi u okviru univerzalnosti ljudskih prava s ciljem da podrže formalne i neformalne skupine žena koje su aktivno uključene u svoje zajednice. Takvi Fondovi osnažuju žene i djevojčice da budu "agentice promjene", kako u svojim društvima, tako i na globalnom nivou.

Izvorna ideja istraživanja bila je ispitati mogućnosti za osnivanje lokalnog fonda koji bi podržao razvoj organizacija koje se bave ženskim pravima, uz jednako važan cilj osiguravanja podrške nekim od najobespravljenijih skupina žena u Bosni i Hercegovini u koje spadaju Romkinje, žene s invaliditetom, LBT žene i druge.

Kako bismo bolje razumjeli glavne faktore koji sprječavaju žene u Bosni i Hercegovini da ostvare svoja prava i ravnopravno učestvuju u svim sferama javnog i privatnog života, detaljno smo analizirali sve aspekte kompleksne političke strukture, pravne, administrativne, socijalne i ekonomske barijere, te smo nastojali napraviti preciznu procjenu rada vladinog i nevladinog sektora u sferi rodne ravnopravnosti. U poređenju s brojnim zemljama u regionu, Bosna i Hercegovina bila je prva u usvajanju Zakona o rodnoj ravnopravnosti, te uspostavljanju institucionalnih mehanizama za *gender mainstreaming* (u daljnjem tekstu - rodno osviještena politika) na svim nivoima izvršne vlasti. Međutim, poboljšanja u svakodnevnom životu žena još uvijek su minorna.

Žene u Bosni i Hercegovini žrtve su višestrukih kršenja njihovih prava i suočavaju se s nevjerovatnim izazovima u ostvarivanju prava i pristupu pravdi. To se posebno odnosi na: nasilje nad ženama i djevojčicama (47% žena u Bosni i Hercegovini, starijih od 15 godina iskusile su, barem jednom u životu, najmanje jedan oblik nasilja), seksualnu i radnu eksploataciju, višestruku diskriminaciju, isključenje iz procesa odlučivanja, odsustvo *glasa* i *zastupljenosti u političkom životu*. Činjenicu da žene u Bosni i Hercegovinu nadmašuju muškarce u oblasti visokog obrazovanja zasjenjuje podatak da BiH još uvijek ima najniži nivo učešća žena u radnoj snazi Jugoistočne Evrope, od samo 37.3%¹. Žene koje pripadaju marginalizovanim i ugroženim skupinama su još izloženije povredama prava, te manje informisane o postojećim sudskim i vansudskim mehanizmima za ostvarivanje prava. Prisutan je veliki strah od sekundarne viktimizacije i generalno nepovjerenje u pravni sistem.

Dvadeset godina nakon rata, pravni okvir za rodnu ravnopravnost u BiH uglavnom je usaglašen s međunarodnim standardima, ali implementacija je još uvijek nedostatna, dok se i državne i nezavisne institucije suočavaju s političkim poteškoćama, nedostatkom sredstava, a nerijetko i kapaciteta. Civilno društvo još uvijek igra važnu ulogu, ali dijalog između države i organizacija civilnog društva, nažalost, nikad nije formaliziran. Ženske nevladine organizacije kao manji, ali vibrantan, dio civilnog društva, odigrale su važnu ulogu za vrijeme i nakon rata, od distribucije humanitarne pomoći preko aktivnog učestvovanja u procesu izgradnje mira i pomirenja, do pružanja pravne i psiho-socijalne pomoći, otvaranja javnog dijaloga i mobiliziranja podrške za pravne i institucionalne promjene.

¹ Agencija za statistiku BiH: *Anketa o radnoj snazi 2013*. Dostupno na: http://www.bhas.ba/ankete/BHAS_Ars_BH_press.pdf

Danas postoji veliki broj zagovarateljica ženskih prava, posvećenih i stručnih pojedinki i organizacija, koje se bore za ravnopravnost i osnaženje žena.

Naš temeljni zaključak je da postoji velika potreba i dovoljno kapaciteta unutar ženskih organizacija, i među pojedinkama, za podršku osnivanju Ženskog fonda u Bosni i Hercegovini. Fond treba njegovati najviši nivo *učesća* – kako bi se osigurao osjećaj pripadanja i zastupljenost različitih skupina žena kojima se nastoji pomoći. Naše je čvrsto ubjeđenje da je osnivanje takvog fonda na lokalnom nivou sljedeći korak u razvoju nezavisnog ženskog pokreta koji će se temeljiti na stvarnim potrebama žena i graditi na principima solidarnosti i jednakosti. Također vjerujemo da postojanje takvog fonda može biti katalizator novom načinu izgradnje pokreta, što će feminističku agendu vratiti u javni diskurs s obnovljenom jasnošću, energijom i uticajem. Pored predložene participacije i obnovljenih veza sa zajednicom koju zastupa, fond treba odrediti vrlo *usku nišu djelovanja* i razmisliti o tome kojim *dodatnim vrijednostima* njegovi osnivači/ce i članovi/ce mogu pridonijeti u poređenju s drugim fondacijama. Kad su korisnice u pitanju, mišljenja smo da prioritet treba biti pomoć najmarginalizovanijim i najugroženijim grupama, koje su tradicionalno isključene iz svakog procesa odlučivanja i trpe višestruku diskriminaciju i druge oblike kršenja prava. Od suštinske je važnosti spriječiti daljnje isključivanje ovih grupa od pristupa ostvarenju njihovih prava. To bi trebala biti primarna obaveza aktera civilnog društva, kao i polje iskazivanja njihove solidarnosti.

Cilj istraživanja

Studija izvodljivosti (u daljnjem tekstu - istraživanje) dio je inicijative koju su pokrenuli Sarajevski otvoreni centar (SOC) i Fondacija CURE, uz finansijsku podršku Fondacije Mama Cash. Cilj istraživanja je da ispita potrebe i mogućnosti za osnivanje Ženskog fonda u Bosni i Hercegovini. Fond je zamišljen kao lokalna inicijativa koja: pruža podršku ženskim nevladinim organizacijama i ženskim aktivističkim grupama u razvoju njihovih programskih i organizacionih kapaciteta; dodjeljuje sredstva ženskim organizacijama i grupama te, u skladu s mogućnostima, djeluje kao zagovarač za puno ostvarivanje ženskih prava i osnaživanje žena. Inicijalna ideja o osnivanju takvog fonda potekla je od organizacija Sarajevski otvoreni centar i Fondacije CURE, koje su uočile potrebu da se finansijski podrži i osigura podrška ženskom pokretu u BiH, te da se posebno pomognu neke od najugroženijih grupa žena u društvu, poput Romkinja, žena sa invaliditetom, LBT žena i drugih.

Proces istraživanja (metodologija)

Istraživanje je trajalo od novembra 2014. do kraja maja 2015. godine. Metodologija se sastojala od: detaljnog istraživanja relevantne dokumentacije, razgovora sa zainteresiranim akterima/kama (eng. *stakeholders*), te analize i razmatranja nalaza od strane kontrolne grupe. Kontrolna grupa formirana je od predstavnica Sarajevskog otvorenog centra i Fondacije CURE, a za potrebe razmatranja inicijalnih nalaza intervjuu u rad kontrolne grupe uključeno je i četrnaest predstavnica intervjuisanih organizacija i pojedinki. Inputi dati od strane kontrolne grupe bili su od velike važnosti, naročito u početnoj fazi, ali i u izradi finalnog izvještaja.

Prva faza istraživanja trajala je od oktobra 2014. do kraja novembra 2014. godine. Tokom ove faze, konsultantice su, u saradnji s organizacijama inicijatoricama istraživanja, odabrale ključne nacionalne i međunarodne sudionike/ce koji će biti obuhvaćeni/e ovim istraživanjem, kao i osnovnu dokumentaciju koju treba proučiti prije istraživanja.

Glavna faza istraživanja trajala je od novembra 2014. do maja 2015. godine. Osnovne aktivnosti bile su sljedeće:

- Obimno *teorijsko istraživanje* relevantnih politika, izvještaja i strategija koje su objavile međunarodne i lokalne vladine i nevladine organizacije, istraživački instituti, službeni uredi za statistiku itd. Teorijsko istraživanje je također uključilo i pravnu analizu i identifikaciju odgovarajućih modela organiziranja, saradnju i razmjenu iskustava sa sličnim inicijativama u regiji (i internacionalno);
- Nakon teorijskog istraživanja, uslijedio je niz *intervjua* (provedeni između decembra 2014. i maja 2015. godine). Korišteni metodi su: polusmjereni i dubinski intervjui sa pojedinkama i grupama. Istraživačice su razgovarale sa preko 50 pojedinki i organizacija. Kako bi što preciznije odredili *potrebu, prihvatljivost, te izvodljivost*, odlučile su se samo za neposredne intervjue, te izbjegle dijeljenje upitnika. Ovaj je pristup obogatio razgovor, uključivanje i diskusiju o osnivanju ženskog fonda s pojedinkama koje će biti potencijalne korisnice i osnivačice fonda. Kompletan lista intervjuiranih nalazi se u Aneksu I;
- Preliminarna analiza nalaza istraživanja napravljena je u vidu radionice organizovane krajem marta 2015. godine. Pored naručilaca/teljki istraživanja, prisutne su bile i predstavnice izabranih organizacija i pojedinke koje su ranije bile intervjuisane. Cilj je bio predstaviti sudionicama zaključke istraživanja, te iskoristiti panel za diskusiju o nalazima.

Ograničenja procjene

Period planiran za ključne intervjue s lokalnim učesnicama bio je skraćen zbog sezone odmora. Uprkos tome, većina ispitanica je rado prihvatila poziv, a istraživačice su se potrudile da većinu njih posjete u njihovim radnim sredinama. Lista ispitanica je proširena na osnovu preporuka dobivenih za vrijeme sastanaka. Odziv međunarodnih ženskih fondova bio je vrlo pozitivan i od njih je dobiveno mnogo korisnih informacija i savjeta. Odziv donatora predstavljao je izazov. Nekoliko donatora odgovorilo je da su u to vrijeme mijenjali ili bili u fazi izrade novih strategija za Bosnu i Hercegovinu – te da nisu mogli značajno doprinijeti istraživanju u tom trenutku.

Što se tiče teorijskog istraživanja, izazovi su se uglavnom odnosili na tačnost i relevantnost rodno senzitivnih statističkih podataka. Pored toga, iako postoji veliki broj kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja provedenih od strane NVO-a, stručnih saradnika/ca naučno-obrazovnih institucija i različitih drugih subjekata, tumačenje rezultata varira u zavisnosti od profesionalne pozicije autorica istraživanja.

KONTEKST

Dvadeset godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, u fazi evropskih integracija, građani i građanke Bosne i Hercegovine suočeni su s brojnim preprekama u ostvarivanju pristupa pravdi. Potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma rat je okončan, ali su njegovom implementacijom kreirane ozbiljne prepreke po pitanju funkcionalnosti države. Bosna i Hercegovina ima 14 nivoa vlasti – Vijeće ministara, Vlade dva entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska), Brčko distrikt i 10 kantona. Postoji preko 160 ministarstava i preko 760 članova/ica parlamenata. Ukupno, oni troše oko 50% BDP-a godišnje. Implementacija odredbi Dejtonskog mirovnog sporazuma, kao što su entitetsko glasanje i složena kvorumska pravila, proces odlučivanja čine izuzetno složenim i ometaju implementaciju reformi. Složena i asimetrična politička struktura, glomazna administracija, složenost procesa odlučivanja i otvoreno opiranje zajedničkoj državi smatraju se temeljnim preprekama razvoju.

U decembru 2009. godine, Evropski sud za ljudska prava donio je presudu prema kojoj Ustav BiH, s odredbama prema kojima samo pripadnici/e tri konstitutivna naroda mogu biti izabrani na najviše političke funkcije, narušava pravo na slobodne i poštene izbore, te zabranu diskriminacije prema Evropskoj povelji o ljudskim pravima. Uprkos brojnim naporima da se politički predstavnici motiviraju da postignu konsenzus i krenu dalje putem evropskih integracija, Ustav još uvijek nije izmijenjen².

Prije rata, Bosna i Hercegovina (u to vrijeme dio Jugoslavije) bila je označena kao zemlja sa *srednjim* nivoom razvoja. Za vrijeme rata, ubijeno je 100 000 ljudi, 2.2 miliona je iseljeno, a sveukupna šteta se procjenjuje na 60 milijardi USD³. Prema godišnjem izvještaju Agencije za statistiku BiH⁴ žene čine 51% ukupne populacije, a njihova prosječna starost je 39.7 godina.

Izvještaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima za Bosnu i Hercegovinu (2013)⁵ utvrđuje da, iako 61% populacije Bosne i Hercegovine živi u ruralnim sredinama, oni su manje izolovani, te sličniji i više upućeni na urbane sredine nego što se ranije smatralo (samo 6% seoskih domaćinstava ovisi o poljoprivredi). Ljudi koji žive u seoskim sredinama imaju bolju ishranu, jednako obrazovanje i manji imetak u odnosu na gradsku populaciju. Međutim, postoji velika razlika između stanovništva naseljenog u 6 velikih gradova (Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Tuzla, Zenica, Bijeljina) i ostatka populacije. Njihovi prihodi su viši za 25%, a nezaposlenost manja za 40%. Srednje veliki i manji gradovi su zapravo područja najviše pogođena siromaštvom. Izvještaj kaže da čak 62% opština u Bosni i Hercegovini spada u nedovoljno razvijene ili ekstremno nerazvijene.

Oslabljena ekonomija, te složen sistem upravljanja, rezultiraju visokom stopom siromaštva. Agencija za statistiku⁶ izvještava da je 2014. godine nezaposlenost dostigla 44%, dok Međunarodni monetarni fond procjenjuje da 18% populacije živi ispod granice siromaštva, a 48% na ivici

² U decembru 2013. godine, EU je ukinula 54% (47 miliona EUR-a) sredstava dodijeljenih BiH za pretpriступne fondove te je suspendirala pripremu Strateškog dokumenta zemlje za IPA-u. Iako bi izvršila pritisak na vlasti u BiH da usvoje odluke Evropskog suda za ljudska prava, te uspostave funkcionalnu državnu administraciju.

³ Agencija za statistiku BiH: *BiH u brojevima 2008*. Dostupno na: <http://www.bhas.ba/tematskibiltene/2008-bh-u-brojkama-bh.pdf>

⁴ Agencija za statistiku BiH: *Žene i muškarci u BiH 2014*. Dostupno na: http://www.bhas.ba/tematskibiltene/BHAS_Zene_Muskarci_BH.pdf

⁵ Više na:

http://www.ba.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/docs/Research&Publications/MDG/MDG%20Report%202013/MDG_BiH_2013_ProgressReport.pdf

⁶ Agencija za statistiku BiH: *Anketa o radnoj snazi 2013*. Dostupno na: http://www.bhas.ba/ankete/BHAS_Ars_BH_press.pdf

siromaštva i društvenog isključivanja. Pored toga, žene koje nisu u bračnoj zajednici imaju veću vjerovatnost da budu pogođene siromaštvom (u odnosu na muškarce), a žene starije od 65 godina pripadaju skupini koja je najpodložnija siromaštvu.⁷

Iako u Bosni i Hercegovini u visokom obrazovanju broj žena premašuje broj muškaraca, ova se prednost ne odražava na tržištu rada. Čak i u sektorima obrazovanja i zdravstvene brige, gdje žene tradicionalno čine većinu uposlenih, one uglavnom nisu dio upravljačkih struktura, te rijetko učestvuju u donošenju strateški značajnih odluka i politika. Bosna i Hercegovina možda jeste pionir u izradi pravnog i institucionalnog okvira u oblasti rodne ravnopravnosti, ali su patrijarhalni stereotipi o ulozi i odgovornosti žena u privatnom i javnom životu duboko ukorijenjeni i široko rasprostranjeni. Na žene se i dalje gleda kao na domaćice, a na muškarce kao na one koji donose zaradu – što doprinosi pomenutoj distribuciji siromaštva. Veliki rascjep između uspjeha u normativnom pristupu (zakoni i propisi) i stvarnom životu žena, pokazuje da su problemi mnogo dublji. Pored dominantnog javnog mišljenja da ravnopravnost spolova nije nešto što treba biti prioritet u trenutku duboke političke, ekonomske i društvene krize, postoji i autentični strukturalni otpor koji je teško iskorijeniti.

Rodna ravnopravnost

Relevantna analiza pitanja vezanih za rodnu ravnopravnost (ili odsustvo iste), podrazumijeva detaljniji uvid u političke, pravne, administrativne, društvene i ekonomske prepreke ka ostvarivanju rodne ravnopravnosti, kao i analizu rada ključnih državnih i nezavisnih aktera u ovom polju. Rodna ravnopravnost je dinamična kategorija koju međunarodni i lokalni subjekti različito tumače i sprovode (konstantnim revidiranjem platformi i politika djelovanja, metodologija i pristupa). Zemlje u tranziciji svjedoče tim promjenama, naročito tamo gdje su lokalni akteri nedovoljno ili nikako uključeni u razvoj strategija vezanih za ovu oblast. Iako je Bosna i Hercegovina bila pionir u donošenju zakona o rodnoj ravnopravnosti, njena postignuća u svakodnevnom životu žena još uvijek su minorna.

Zakonski okvir za sprovođenje rodne ravnopravnosti

Nakon mnogo godina, pravni okvir je uglavnom usaglašen s međunarodnim standardima, ali implementacija još uvijek zaostaje jer se, pored nedostatka sredstava a nerijetko i kapaciteta, i državne i nezavisne institucije suočavaju s brojnim političkim preprekama. Civilno društvo i dalje ima važnu ulogu, iako dijalog između države i organizacija civilnog društva (OCD) nikad nije formaliziran.

Pored ratificiranja svih relevantnih međunarodnih konvencija i protokola, Bosna i Hercegovina bila je prva zemlja u regiji koja je donijela Zakon o ravnopravnosti spolova 2003. Naredne godine (2004.), na temelju implementacije Zakona, ustanovljen je prvi mehanizam za ostvarivanje rodniha prava, kojeg čine dva Gender centra na nivou entiteta i Agencija za ravnopravnost spolova BiH. Njihov mandat podrazumijeva pripremu, monitoring i koordinaciju sprovođenja Gender akcionog plana BiH (GAP)⁸ na temelju uputa iz državnih ministarstava i entitetskih Gender centara.

⁷ Evropska komisija: *EC Gender Country Profile – Bosnia and Herzegovina 2014*. Dostupno na: http://europa.ba/wp-content/uploads/2015/05/delegacijaEU_2014070314432045eng.pdf

⁸ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Agencija za ravnopravnost spolova BiH: *GAP BiH (2013-2017)*. Dostupno na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/GAP_BIH.pdf

Godine 2009. Zakon o ravnopravnosti spolova izmijenjen je u skladu s preporukama Vijeća Evrope tako da osigura jednaku zastupljenost žena na svim nivoima vlasti, pa čak i unutar političkih partija. Član 20 ovog Zakona predviđa zastupljenost žena od najmanje 40% u svim državnim tijelima, na svim nivoima vlasti.

Kako bi se zakon sproveo na što kvalitetniji način korištene su brojne strategije, uključujući, naprimjer, i Strategiju za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici BiH (2009.)⁹, kao i odvojene entitetske strategije.

Sljedeća prekretnica bila je usvajanje sveobuhvatnog Zakona o zabrani diskriminacije 2009. godine. Njegov pravni okvir predviđa uzajamno usklađivanje Zakona o ravnopravnosti spolova i Zakona o zabrani diskriminacije, te se uspostavlja okvir za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti i otvara mogućnost pokretanja postupka zaštite od diskriminacije sudskim putem ili vansudski - prijavljivanjem Instituciji ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH. Agencija za ravnopravnost spolova i Gender centri imaju mandat da ispituju kršenja Zakona o ravnopravnosti spolova, te daju preporuke koje nisu pravno obavezujuće, ali imaju ulogu ranog upozorenja. Poteškoće da se diskriminacija dokaže na Sudu dodatno obeshrabruju najugroženije grupe da zaštitu potraže na Sudu. Izostanak sveobuhvatnog inkluzivnog sistema besplatne pravne pomoći, te općenito nizak nivo pravne opismenjenosti, dodatne su prepreke uspostavljanju okvira koji će spriječiti diskriminaciju.

Ono što još uvijek nedostaje jeste državni zakon o besplatnoj pravnoj pomoći koji bi svim ugroženim skupinama omogućio bolji pristup pravdi i ostvarivanju prava.

Godine 2010. Bosna i Hercegovina je ponovo bila među prvim zemljama koje su usvojile Akcioni plan za implementaciju UN rezolucije 1325¹⁰ – temeljnog međunarodnog pravnog okvira koji se ne bavi samo razornim uticajem rata na žene, već i vitalnom ulogom koju bi one trebale imati, i imaju, u rješavanju konflikta i postizanju održivog mira¹¹. Usvajanje ovog zakonskog akta pratio je rijedak slučaj uspostavljanja Koordinacionog odbora za praćenje njegovog sprovođenja, a 2009. godine napravljen je značajan napredak u implementaciji brojnih projekata u saradnji s međunarodnim organizacijama, institucijama i organizacijama civilnog društva. Dugotrajni efekti ovih rezultata se još uvijek očekuju. Postoji veliki rizik da se pažnja usmjeri na projekte umjesto na sliku u cjelini, tj. na sistemski rad sa održivim rezultatima.

U novembru 2013. godine, Bosna i Hercegovina je ratificirala Konvenciju Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija/CAHVIO)¹².

Važan instrument u borbi za rodnu ravnopravnost je i CEDAW – Instrument za nadgledanje sprovođenja Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena¹³. Pored službenog izvještaja države, lokalne ženske nevladine organizacije povremeno su radile Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW-a u Bosni i Hercegovini, što je važno uzme li se u obzir da su zaključci i

⁹ *Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici (2013-2017)*. Dostupno na:

http://www.fotoart.ba/gc_userfiles/file/Strategija_za_prevenciju_i_borbu_protiv_nasilja_2013_2017%20%20-%20BOS.pdf

¹⁰ Više na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/07/AP1325_bhs.pdf

¹¹ Više na:

http://www.usip.org/gender_peacebuilding/about_UNSCR_1325#What_is_U.N._Security_Council_Resolution_1325_

¹² Nezvanični prevod Konvencije dostupan na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CAHVIO_B.pdf

¹³ Dostupno na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CEDAW_za-web.pdf

preporuke Komiteta za BiH postale prioritet i temelj djelovanja koje se ostvaruje kroz Gender akcioni plan.

Bosna i Hercegovina napravila je ozbiljne korake u razvijanju institucionalnih mehanizama za rodno osviještenu politiku (*gender mainstreaming*) na svim nivoima izvršne vlasti. Na državnom nivou postoje Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova Parlamentarne skupštine BiH i Agencija za ravnopravnost spolova, na entiteskom Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova FBiH i Odbor jednakih mogućnosti Skupštine RS, a na kantonalnom i opštinskom nivou tu funkciju ispunjavaju lokalne komisije za ravnopravnost spolova. Međutim, sprovođenje okvira o rodnoj ravnopravnosti ostaje jedan od najozbiljnijih izazova za BiH, uz već tešku političku, društvenu i ekonomsku situaciju. Žene u BiH suočavaju se s ozbiljnim izazovima u pristupanju svojim pravima i njihovom ostvarivanju na svim nivoima. Pored toga, postoji potreba za kvalitetnijom koordinacijom između državnih mehanizama i ženskih NVO-a koje (zbog neaktivnosti države) često preuzimaju ulogu državnih institucija (od monitoringa implementacije zakona do pružanja usluga ugroženim kategorijama žena).

Aktuelni EU plan djelovanja u oblastima rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena u zemljama u razvoju (2010-15)¹⁴ predlaže niz aktivnosti koje trebaju sprovesti države članice EU-e i Evropska komisija, podcrtavajući prisustvo rodne ravnopravnosti kao systemske teme na agendi političkog dijaloga sa zemljama partnerima. On se ne bavi samo građanskim i političkim, već i ekonomskim, socijalnim, kulturnim i radničkim pravima – od kojih su sva relevantna za osnaživanje žena. Drugi pristup je vezan za primjenu rodno osviještene javne politike kroz mehanizam IPA-e¹⁵ – finansijskog instrumenta za pomoć u pretpristupnim procesima. Slijedom Pekinške deklaracije i Platforme djelovanja, države članice i Komisija usvojile su strategiju rodno osviještene javne politike kao dio vlastite strategije razvojne saradnje. Međutim, dokumenti Komisije prema Evropskom parlamentu i Vijeću o Strategiji proširenja i temeljnim izazovima (2012-2013), gotovo da ne tretiraju nijedno pitanje vezano za rodnu ravnopravnost. Žene se spominju u kontekstu ljudskih prava i u vezi s nasiljem; autorica Rodnog profila zemlje Evropske komisije za Bosnu i Hercegovinu (eng. EC Country Gender Profile Bosnia and Herzegovina) kaže: *“Opći je utisak da se žene i rodna ravnopravnost mjestimično spominju, ali bez jasnih kriterija. Štaviše, čini se da ova Strategija i sama zahtijeva rodno osviještenu politiku jer nisu uspostavljene veze između njenog rodnog i drugih aspekata. Strategija, zapravo, vrlo dobro odražava ‘zamor od rodnih pitanja’ koji je, prema nekim analitičarima/analitičarkama, prisutan u EU, ali i u UN”*¹⁶.

Pristup pravdi i ostvarivanju prava za žene u BiH

Odsustvo ravnopravnosti u ostvarivanju prava rezultat je različitih faktora rodne neravnopravnosti na pravnom, institucionalnom, strukturalnom, društveno-ekonomskom i kulturalnom nivou. Ako postoje zakoni i mehanizmi zaštite – odsustvo javne svijesti o njihovom postojanju, kao i odsustvo predstavnika/ca vlasti koji bi ih sprovodili – mogu imati ozbiljne negativne posljedice. Društveno-ekonomske i kulturalne barijere u velikoj mjeri sputavaju mogućnost žena da ostvaruju svoja prava, naročito u oblasti porodičnih odnosa, gdje slučajevi uključuju djecu, nasilje u porodici i/ili razvod. Nedostatak povjerenja u pravni sistem sprječava žene u prijavljivanju kršenja njihovih prava. Žene koje pripadaju marginalizovanim i ranjivim skupinama manje su svjesne svojih prava i načina na koji ih mogu ostvariti, a čak i kad imaju svijest o njima, prisutan je strah od sekundarne

¹⁴ Dostupno na: <http://www.enpi-info.eu/library/content/eu-action-plan-gender-equality-and-womens-empowerment-development-period-2010-2015-0>

¹⁵ Dostupno na: <http://dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4675&langTag=bs-BA>

¹⁶ Dostupno na: http://europa.ba/wp-content/uploads/2015/05/delegacijaEU_2014070314432045eng.pdf

viktimizacije, te odsustvo podrške i angažovanosti pravnog/e savjetnika/ce. Brojni izvještaji potvrđuju da su u BiH žene i djevojčice romske pripadnosti krajnje marginalizovane i obespravljene skupina. One su ranjive po oba kriterija, po tome što su žene i što su Romkinje. Pored problema u obrazovanju i zapošljavanju, položaj žena Romkinja u njihovim patrijarhalnim zajednicama čini ih žrtvama na više nivoa. Osim njih, pristup pravdi predstavlja naročit izazov i ostalim ugroženim skupinama žena kao što su: žene u ruralnim područjima, starije žene, žene s invaliditetom, LBT žene, žene žrtve trgovine ljudima, te raseljene žene. Žene iz ovih skupina često su predmet stereotipiziranja koje može rezultirati predrasudama i neosjetljivošću pravnog sistema.

Izvještaj Vijeća Evrope o pristupu pravdi i ostvarivanju prava za žene¹⁷ jasno ističe da omogućavanje pristupa pravima predstavlja više od prostog osiguravanja djelotvornosti pravnog sistema. Prije svega, to podrazumijeva kreiranje senzibiliteta i osiguravanje odaziva sistema u odnosu na potrebe i svakodnevnicu žena, kao i osnaživanje žena u cijelom pravnom sistemu. Smanjivanje posljedica prepreka s kojima se žene suočavaju ne samo da im omogućava bolji pristup ostvarivanju prava, već je i nužan korak ka postizanju istinske rodne ravnopravnosti.

Ugrožena prava

Sljedeće poglavlje daje pregled nekih od temeljnih izazova s kojima se suočavaju žene u BiH.

Nasilje, nasilje u porodici

Prema nalazima istraživanja "Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH"¹⁸, 47% žena u Bosni i Hercegovini (starijih od 15 godina) iskusile su u bar jednom trenutku svog života najmanje jedan oblik nasilja – fizičko, psihičko, seksualno i/ili ekonomsko nasilje. Najučestaliji oblik jeste psihičko nasilje, koje često prati i fizičko nasilje. Pored rodne neravnopravnosti, dodatni uzročni faktori nasilja su: tip obitavališta u kojem žene žive, životni standard domaćinstva, stav prema rodnim ulogama i kultura rješavanja konflikta u porodici.

Uloženi su brojni naponi kako bi se unaprijedio zakonski okvir, te uspostavili mehanizmi za prijavljivanje nasilja i pružanje podrške žrtvama. Postoje formalni preduslovi za prijavljivanje nasilja, sprovođenje zaštitnih mjera u urgentnim situacijama, za istragu i kazneni progon te, *dijelom*, za zaštitu svjedoka/inja i pravnu pomoć. Za žrtve nasilja u porodici postoji devet skloništa i sigurnih kuća i dvije telefonske linije. Godišnji izvještaj Sarajevskog otvorenog centra o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini (2013.) navodi da problemi pristupa pravdi i ostvarivanja prava za žene žrtve nasilja počivaju na tolerisanju rodnog nasilja od strane predstavnika vlasti, na niskoj razini prijavljivanja (naročito od strane žena koje pripadaju marginalizovanim skupinama), kao i na 'sljepilu sistema' za prestupe kao što su silovanje od strane bračnih partnera, prisilni brak i obrezivanje spolnih organa. Povrh toga, izvještaj prikazuje nedostatak zaštite i efikasnih specijaliziranih službi za različite tipove nasilja kao što su silovanje, seksualno zlostavljanje i seksualno uznemiravanje.

¹⁷ Vijeće Evrope: *Gender Equality Commission. Feasibility Study – Equal Access of Women to Justice*, 2013.

¹⁸ Agencija za ravnopravnost spolova BiH, UNFPA, UN WOMEN: *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH*, 2013. Dostupno na:

http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/studija_prevalenca.pdf

Trgovina ljudskih bićima

Problem trgovine ljudskim bićima je sada internaliziran, jer nezaposlenost i siromaštvo, diskriminacija i nasilje uzimaju svoj danak. Posebno zabrinjava trgovina ljudskim bićima unutar zemlje koja podrazumijeva seksualno iskorištavanje i prisilne brakove, kao i trgovina djecom u svrhu seksualnog i radnog iskorištavanja. Najpogođenije su mlađe žene i žene koje pripadaju socijalno isključenim grupama. Prepreke sprječavanju trgovine počivaju u nekoordiniranom zakonskom okviru, ne podizanju optužnica i, kako tvrdi izvještaj CEDAW komiteta – odsustvu učinkovitih procedura identificiranja žrtava, naročito kad su u pitanju žene i djevojčice iz romskih zajednica i interno raseljene žene. Štaviše, utočišta za žrtve trgovine ljudskim bićima uglavnom uspostavljaju nevladine organizacije koje se oslanjaju na pomoć međunarodnih donatora, što njihovu dugoročnu održivost čini neizvjesnom.

Obrazovanje, društvena i ekonomska prava, učešće u javnom životu

Prema izvještaju Agencije za ravnopravnost spolova "Stakleni krov na tržištu rada u BiH" iz 2014. godine¹⁹ žene čine 51.1% ukupne populacije Bosne i Hercegovine i 51.8% radne snage. Međutim, i dalje su manje plaćene i zauzimaju samo 15.7% upravljačkih položaja. Istraživanje Agencije za statistiku BiH²⁰ pokazuje da BiH ima jednu od najnižih stopa učešća žena u radnoj snazi Jugoistočne Evrope, sa samo 37.3% od ukupno zaposlenih u BiH. Najveći broj nezaposlenih žena su one sa završenom osnovnom i/ili srednjom školom. Pored toga, 14.3% svih nezaposlenih žena imaju fakultetsko obrazovanje u poređenju sa samo 7.2% nezaposlenih muškaraca s istom stručnom spremom.

Sljedeći problem jeste različita regulacija porodijskog odsustva u Bosni i Hercegovini, s nejednakim i neredovnim plaćenim porodijskim odsustvom, uz bespravno otpuštanje žena od strane poslodavaca kad saznaju da je žena trudna ili za vrijeme porodijskog odsustva. Žene, također, izvještavaju da potencijalni poslodavci ne oklijevaju da se na razgovorima za posao raspituju o njihovom porodičnom statusu (i planovima).

Jedna trećina žena sa sela se izjašnjava kao domaćice; one rijetko posjeduju zemlju i njihovo ukupno učešće u procesu donošenja odluka je ekstremno nisko. Gotovo 82% Romkinja je nezaposleno, 95% njih rade u tzv. sivoj zoni - tačnije nisu zakonski prijavljene. Svega 2 do 3% Romkinja je zaposleno u javnom sektoru.

Učešće žena u politici

Uloženi su brojni naponi kako bi se povećalo učešće žena u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti. Posljednje izmjene Izbornog zakona u Bosni i Hercegovini (2013. god.)²¹ zahtijevaju postojanje jednake rodne zastupljenosti. Jednaka zastupljenost postoji kada je jedan od spolova zastupljen sa 40% od ukupnog broja kandidata i kandidatkinja na listi (prije toga kvota je bila 33%). Uprkos jakoj predizbornoj kampanji, analiza rezultata posljednjih izbora pokazala je da je manje od 9, od ukupno 14 vlada u Bosni i Hercegovini, zadovoljilo zakonski propisan standard od 40%. Izvještaj SOC-a²² detektira dvije žene izabrane u Vijeće ministara, 4 žene u Vladi FBiH, premijerku i 3 ministarke u

¹⁹ Dostupno na: <http://arsbih.gov.ba/stakleni-krov-na-trzistu-rada/>

²⁰ Agencija za statistiku BiH: *Anketa o radnoj snazi*, 2013. Dostupno na: http://www.bhas.ba/tematskibiltenti/BHAS_Ars_BH_press.pdf

²¹ *Zakon o izmjenama i dopunama Izbornog zakona BiH* (Službene novine BiH, broj 18/13), članovi 1 i 2.

²² Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/HRP_gdje-su-zene-u-vladama_WEB.pdf

Vladi RS-a. Nakon posljednjih izbora žene čine 17.5% ministara (ministarki) u kantonalnim vladama. Iako je problem autentične zastupljenosti žena u strukturama vlasti složeniji od zadovoljavanja kvantitativnih kriterija, činjenica da vlasti opetovano ne uspijevaju zadovoljiti standarde propisane Zakonom predstavlja ozbiljan razlog za zabrinutost.

Diskriminacija

Diskriminacija je sveobuhvatna konstanta za sve žene Bosne i Hercegovine, neovisno o dobi, socijalnom i ekonomskom statusu. Ostavimo li po strani činjenicu da su žene najveća diskriminirana skupina u Bosni i Hercegovini, moramo pobliže pogledati grupe koje se suočavaju sa specifičnom višestrukom diskriminacijom. Fokus treba staviti na Romkinje, žene s invaliditetom i LBT žene jer njih pogađaju najveća nevidljivost, odsustvo glasa i diskriminacija, kako u društvu općenito, tako i u njihovim zajednicama (Romi), pa čak i od strane drugih žena (ženski pokreti znaju da zanemare i tako posredno isključe žene s invaliditetom i LBT žene iz svojih redova).

Proteklih godina, zagovornici/e ženskih prava počeli su kontinuirano objavljivati izvještaje o stanju ljudskih prava, s preciznim nalazima o ostvarivanju prava žena, naročito žena koje pripadaju ugroženim grupama. Neke od ključnih izvještaja objavili su SOC i Fondacija CURE, te ih učinili dostupnim na web stranici Ženske mreže BiH²³.

Ženske nevladine organizacije i ženski pokret u BiH

U vrijeme i nakon rata, žene i ženske organizacije odigrale su važnu ulogu u prvoj fazi pomoći ženama žrtvama rata, te kasnije u uspostavljanju trajnog mira i pomirenja. Razvoj ženskog pokreta počeo je pružanjem humanitarne pomoći, nastavio se izgradnjom odnosa i doprinošenju pomirenju nakon rata, pružanjem pravne i psiho-socijalne pomoći, otvaranjem javnog dijaloga, mobiliziranjem podrške i zagovaranjem pravnih i institucionalnih promjena. Danas postoji veliki broj braniteljica ženskih prava, posvećenih i stručnih pojedinki i organizacija, koje se bore za jednakost i osnaživanje žena širom zemlje. Zakonski i institucionalni okvir koji bi omogućio ženama da traže svoja prava također je značajno unaprijeđen. U ovom trenutku postoji potreba da se rezultati tog okvira implementiraju i budu vidljivi u svakodnevnom životu žena. Žene se danas suočavaju s većim brojem *izazova*, uz znatno manje društvene solidarnosti, u poređenju s razdobljem neposredno nakon rata.

U Bosni i Hercegovini postoji oko 12.900²⁴ registrovanih organizacija civilnog društva (OCD). Međutim, ne postoje precizni statistički pokazatelji, ili javni registar, s podacima o *broju* i *tipu* aktivnih organizacija. Ženske organizacije predstavljaju manji, ali prilično glasan, sektor civilnog društva. Termin 'ženske organizacije' koristi se za opis organizacija kojima upravljaju žene i koje su najvećim dijelom utemeljene s ciljem promicanja prava žena.

U istraživanju "Ženski pokret u Bosni i Hercegovini"²⁵ autorica Zlatiborka Popov Momčinović ističe da je presudni trenutak nastupio u vrijeme rata, kad pojedinke nisu prihvatile pasivnu ulogu žrtava rata i kad su se počele okupljati u neformalnim grupama kako bi pomagale stanovništvu, te uspostavile/održavale veze s mirovnim aktivistima/aktivistkinjama preko zacrtanih granica. Osnivanje *Medica Zenica* – prve formalne ženske organizacije koja je pružala psihološku pomoć

²³ Vidi na: <http://zenskamreza.ba/publikacije/>

²⁴ Ibid.

²⁵ Dostupno na: http://www.fondacijacure.org/files/zenski-pokret-u-BiH-PRELOM_final_za-web.pdf

ženama žrtvama rata, označilo je početak sljedeće faze ženskog aktivizma u BiH. Žene i ženske organizacije pružile su ogromnu podršku i humanitarnu pomoć žrtvama za vrijeme i nakon rata. Žene su, također, bile na čelu postratnih nastojanja pomirenja – hrabro su prelazile granice ne mareći za kritiku iz etno-nacionalističkih tabora.

U pregovorima koji su prethodili potpisivanju Dejtonskog mirovnog sporazuma nisu učestvovala žene, a veliki dio podrške međunarodne zajednice ponovnoj izgradnji društva nije organski uvažavao rodne perspektive, iako je za vrijeme rata ubijen, ranjen i silovan veliki broj žena, koje su često izgubile i cijele porodice. Međunarodni faktori, donatori i međuvladine organizacije odigrale su ključnu ulogu u pružanju finansijske i političke pomoći i davanju glasa novonastalim ženskim skupinama. To je bio početak sljedeće faze osnaživanja i poticanja žena da učestvuju u političkom životu. Zato su se, pored pomaganja pojedinim ženama, ženske organizacije uključile i u odlučnu borbu za tretiranje sistemskih problema nasilja nad ženama i njihovog učešća u procesu odlučivanja i političkom životu generalno²⁶. Pokrenute su prve kampanje javnog zagovaranja, kako na lokalnom, tako i na državnom nivou.

Ovaj period karakterizira nastanak velikog broja građanskih inicijativa od kojih, nažalost, nisu sve proistekle iz procesa savjetovanja sa ženama. S obzirom na obilje međunarodne pomoći u poslijeratnoj izgradnji države i dostupnosti donacija za projektno usmjerene aktivnosti, to se na mnoge načine i moglo očekivati. Vremenom su ženske organizacije unaprijedile institucionalne i profesionalne kapacitete, ali su rastući administrativni zahtjevi donatora postali nova prepreka povezivanju s bazom.

Većina ispitanica u ovom istraživanju bile su u stanju kritički se osvrnuti na svoje djelovanje i ustvrditi da su se vremenom zajedničke akcije solidarnosti reducirale u korist projektno usmjerenog umrežavanja i izgradnje koalicija; da su neke organizacije postale vidljivije i bliže međunarodnim faktorima, te da je pokret značajno fragmentiraniji nego prije. Rasprava o tome postoji li ženski pokret još uvijek traje, ali je važno naglasiti da one ispitanice koji vjeruju da postoji, samo NVO priznaju kao njegov dio.

U Bosni danas postoje dva tipa ženskih organizacija. Najvažnije pitanje jeste u čemu se one razlikuju. Veće NVO upošljavaju više ljudi i imaju značajno veće budžete, ali se mogu naći u krizi ukoliko se donatorska pomoć nastavi smanjivati. Manjim organizacijama povremeno nedostaje kapaciteta i pristup resursima, ali one i dalje mogu igrati vitalnu ulogu, naročito na lokalnom nivou. Organizacije u nastajanju, koje su osnovale grupe sa zajedničkim interesima i potrebama (npr. roditelji djece s posebnim potrebama), ne zasnivaju svoj rad na međunarodnim donacijama, što povećava njihovu šansu za održivost na duže staze. Ove će organizacije nastaviti postojati bez obzira na to imaju li donatore ili ne.

Politike i trendovi donatora će i dalje značajno uticati na civilni sektor, a sa smanjivanjem njihove podrške, javlja se nova prijetnja. Naime, lokalne organizacije će istupiti van okvira svojih ovlaštenja, strategija i postojećeg korpusa znanja kako bi mogle konkurisati na poziv donatora koji preferira određenu temu u određenom trenutku.

Važno je naglasiti da postoji potreba za povećanjem učešća žena u svim sektorima: u nevladinom sektoru, državi i među donatorima. Žene su tako dugo bile isključene iz procesa odlučivanja da to mora biti prioritet svima. Značajno je napomenuti da, iako postoji niz aktera koji se bave praktičnim

²⁶ Izborni zakon je izmijenjen 2002. godine, po prvi put osiguravajući obaveznu zastupljenost žena.

potrebama žena, ne postoji dovoljan broj onih koji se bave njihovim strateškim interesima (rastakanje patrijarhalnih normi i običaja, omogućavanje pristupa i kontrole nad resursima, promjena rodne podjele rada i slično).

Glavne oblasti rada

- *Političko učešće:* Gotovo svaka organizacija s kojom smo razgovarali je u većoj ili manjoj mjeri bila uključena u promicanje žena u politici, predizbornoj mobilizaciji glasača/ica, dok su neke organizacije na sebe preuzele aktivnu ulogu pomaganja ženama u izgradnji njihovog političkog autoriteta;
- *Obeštećenje žrtvama seksualnog nasilja:* Ova je tema najzad u posljednjih nekoliko godina dobila više prostora, adresirajući ovo važno pitanje za 10.000 do 30.000 žena ratnih žrtava seksualnog nasilja u BiH. Aktivnosti uključuju: psihološko osnaživanje žrtava, unapređenje pristupa ostvarivanju pravde, rehabilitaciju, resocijalizaciju, te reparaciju;
- *Rodno uslovljeno nasilje, uključujući trgovinu ljudskim bićima:* Ženske skupine djeluju u dva pravca: pružanje podrške žrtvama i zagovaranje promjena zakonskog i institucionalnog okvira. Međutim, još uvijek postoji velika potreba za unapređenjem koordinacije između vladinog i nevladinog sektora, kao i intersektoralne saradnje koja je nužna kako bi se ovim problemima pristupilo na cjelovit način;
- *Ekonomsko oznaživanje:* Problemu niskog učešća žena u radnoj snazi također je u posljednjih nekoliko godina posvećena značajnija pažnja: od pomoći ženama sa sela koje se bave poljoprivredom, do specijalizirane obuke usmjerene na povećanje *zapošljivosti* specifičnih skupina (samohrane majke, žrtve porodičnog nasilja, mlade žene). Iskustva su i pozitivna i negativna, dok su očekivanja visoka s obje strane – kako od strane NVO organizatora projekata/programa, tako i od strane korisnica.

Ovo su neke od najistaknutijih tema kojima se bave ženske organizacije danas. Postoji cijeli niz drugih organizacija koje se, također, u okviru svojih ovlaštenja, bave ovim pitanjima. Međutim, postoji oblast u kojoj vjerujemo da bi sve organizacije mogle učiniti više, a to su prava i položaj naročito *osjetljivih skupina* koje su još izloženije siromaštvu i društvenom isključivanju. To dodatno umanjuje njihove mogućnosti uživanja građanskih prava i uticanja na javne politike. Ove grupe obuhvataju, ali nisu ograničene na: Romkinje, žene s invaliditetom, LBT žene, interno raseljene žene, socijalno isključene žene iz ruralnih područja – da nabrojimo samo neke. Nadalje, baš kao i u ostatku regije, postoji velika potreba za uključivanjem mlađih žena i djevojčica, ne samo uspostavljanjem platforme za sljedeću generaciju aktivistkinja, već i nastojanjem da se njihova razmišljanja i problemi čuju, te da im se pomogne u pronalaženju vlastitog glasa unutar vladajućeg socijalnog i političkog konteksta.

Konačno, sve organizacije trebaju razmisliti o poduzimanju dodatnih napora kako bi adekvatnije odgovorile na potrebe žena koje zastupaju, te proširile i ojačale svoju aktivističku bazu. Neke od aktivnosti u ovom pravcu mogle bi biti stvaranje i formaliziranje članstva, pojačanje volonterskog rada i favoriziranje aktivističkog pristupa.

Povećana *zastupljenost* civilnog društva, generalno, doprinosi većim šansama za ostvarivanje uticaja na proces odlučivanja i kreiranja javnih politika. Gotovo svi sudionici/e s kojima smo razgovarale imaju veliki potencijal da njegovanjem principa solidarnosti u kolektivnom organiziranju započnu transformaciju društva.

Ostali relevantni akteri

U poglavlju koje slijedi spomenut ćemo nekoliko lokalnih i međunarodnih subjekata koji igraju važnu ulogu u kreiranju rodni politika u Bosni i Hercegovini.

▪ *Mreže*

Ženska mreža BiH²⁷ trenutno broji 39 članica. Osnovana je 2009. godine kao neformalna grupa organizacija civilnog društva koje su se okupile kako bi potaknule uspostavljanje rodne ravnopravnosti promicanjem nediskriminacije, nasilja i antiratnih aktivnosti, kao i feminističkih vrijednosti – mira, solidarnosti, povjerenja, kolegijalnosti, jednakosti i raznolikosti. Mreža je oficijelno registrovana u julu 2014. Većina ispitanica u ovoj studiji pripadnice su ove mreže.

Sigurna mreža BiH²⁸ osnovana je 2001. godine od strane trideset i dvije nevladine organizacije i državne institucije na teritoriji cijele BiH, s namjerom adresiranja nasilja u porodici. Jedno vrijeme mreža je bila neaktivna, da bi se ponovo pokrenula 2011. godine s ciljem uspostavljanja institucionalnog okvira za rad OCD-a koje pomažu žrtvama porodičnog nasilja i bore se za unapređenje sprovođenja zakonskih standarda u praksi. Trenutno mrežu čini 8 nevladinih organizacija.

Mreža žena Romkinja “Uspjeh” osnovana je 2010. godine i trenutno je čini deset NVO-a čiji je osnovni cilj unapređenje položaja Romkinja u Bosni i Hercegovini. Glavne aktivnosti mreže usmjerene su na političko, socijalno i ekonomsko osnaživanje Romkinja, povećanje njihovog političkog učešća i aktivno promicanje rodne ravnopravnosti i ženskih prava.

Mreža žena s invaliditetom, koje se suočavaju s duplom diskriminacijom i društvenim isključivanjem, postaje aktivna članica ženskog pokreta – što je važan preduslov za mobiliziranje šire podrške njihovoj misiji.

▪ *Lokalne fondacije*

U poređenju s ostatkom regije, Bosna i Hercegovina ima najdužu tradiciju u uspostavljanju rada lokalnih fondacija civilnog društva koje pomažu akcije za opšte dobro. Najpoznatije takve fondacije su:

Mozaik²⁹ - osnovan 2002. godine s ciljem poticanja razvoja seoskih zajednica. Danas je Mozaik socijalno preduzeće s misijom da kreira više radnih mjesta za mlade i osnaži mlade poduzetnik/ce. Cilj je mobilizirati lokalne resurse i unaprijediti održivost socio-ekonomskog razvoja.

Centri civilnih inicijativa (CCI)³⁰ – osnovan 1999. godine od strane predstavnika lokalnog civilnog društva koji su sarađivali s Nacionalnim demokratskim institutom (NDI)³¹ i Međunarodnom fondacijom za izborne sisteme (IFES)³². Ovo udruženje zagovara zaštitu i promicanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, toleranciju, odgovornost nositelja javnih funkcija, učešće građana/ki u

²⁷ Vidi na: <http://zenskamreza.ba/o-nama/>

²⁸ Vidi na: <http://www.sigurnamreza.ba/stranica/sigurna-mreza>

²⁹ Vidi na: <http://www.mozaik.ba/en/o-mozaiku/o-nama>

³⁰ Vidi na: <http://www.cci.ba>

³¹ Vidi na: National Democratic Institute: <https://www.ndi.org>

³² Vidi na: International Foundation for Electoral Systems: <http://www.ifes.org>,

procesima donošenja odluka, kao i razvoj civilnog društva. CCI trenutno implementira USAID-ov fond od 8.85 miliona USD, namijenjenih povećanju održivosti organizacija civilnog društva.

Centar za promociju civilnog društva (CPCD)³³– osnovan 1996. godine s ciljem doprinošenja jačanju civilnog društva kroz izgradnju kapaciteta, umrežavanje i uspostavljanje saradnje između različitih aktera, te uspostavljanjem okvira za efikasnu razmjenu i saradnju civilnog društva s vlastima i privatnim sektorom. CPCD trenutno implementira program pod nazivom “*Budi promjena*”, koji pomaže OCD-ima i neformalnim grupama dodjelom grantova, mentorskim programima i razvojem kapaciteta.

Fondacija za osnaživanje žena (FWE BiH)³⁴– osnovana 2014. godine kao nezavisna, neprofitna ženska fondacija s ciljem podržavanja inicijativa ženskih *grassroots* organizacija koje se tiču promicanja ženskih ljudskih prava, osnaživanja žena i rodne ravnopravnosti. Fondacija ima dvije jednako važne strategije: izgradnju kapaciteta pojedinačnih ženskih organizacija i doprinos izgradnji ženskog pokreta.

Fondacija trenutno broji 6 različitih linija/tipova grantova³⁵, s mogućnošću uspostavljanja novih. To su: Fond solidarnosti, Fond za organizacijski razvoj, Fond za podršku ženskog pokreta, Fond za ženske inicijative (tj. zagovaranje, istraživanje, umrežavanje), Sufinansirajući fond (za *grassroots* organizacije) i Urgentni fond (za inicijative koje traže hitnu intervenciju). Fondacija je dosad omogućila nekoliko obuka iz oblasti komunikacije i osnaživanja žena, kao i pomoć u razvoju projekata i programskih strategija.

Ženski pokret

O tome šta čini aktivan ženski pokret može se diskutovati, ali treba naglasiti da je detaljno empirijsko istraživanje pokazalo da, iako su gorepomenute normativne promjene (zakoni, politike) bitne, one ne mogu rodnu ravnopravnost učiniti trajnom kategorijom³⁶. Drugim riječima, svo lobiranje i zagovaranje mogu propasti ukoliko nisu podržani ‘snagom brojeva’. Pokreti su potrebni kako bi se postigle trajne promjene u odnosima društvene moći i predstavljaju najbolji način za ostvarivanje učešća u donošenju odluka i građanskih prava.

Naše je mišljenje da treba nastaviti diskusiju o tome šta čini ne samo ženski, već i *feministički* pokret u BiH. Izuzetno važnim smatramo agendu ženskog pokreta koja počiva na feminističkim vrijednostima i ideologiji, a koji podrazumijevaju poštivanje svih ljudskih prava, socijalnu i ekonomsku ravnopravnost, inkluziju, toleranciju, mir i nenasilje.³⁷

Ženski fondovi u svijetu

Prve fondove za žene (u nastavku teksta ŽF) osnovale su 1970-ih, u SAD-u i Evropi, žene koje su željele ukazati na odsustvo filantropskih fondova koji bi bili namijenjeni samo ženama i djevojčicama, te koji bi u društvenu promjenu u potpunosti integrisali i ženske glasove³⁸. U svjetske pionire po ovom pitanju spadaju: Virginia Gildersleeve International Fund, Global Fund for Women, Astraea i Mama Cash. Do sredine 90-ih, ženski fondovi osnovani su u Aziji, Južnoj Americi i Africi, a

³³ Vidi na: <http://www.cpcd.ba/bs/index.html>

³⁴ Vidi na: <http://www.fwebih.org/onama/ko-smo>

³⁵ Vidi na: <http://www.fwebih.org/grantovi>

³⁶ Srilatha Batliwala, AWID :*Changing Their World: Concepts and Practices of Women's Movements*, 2012.

³⁷ Ibid.

³⁸ Vidi na: <http://www.womensfundingnetwork.org/about/>

prema trenutnim procjenama postoji oko 160 fondova i fondacija širom svijeta, od kojih su 42 članice Međunarodne mreže ženskih fondova (International Network of Women's Funds - INWF³⁹).

Fondacija OAK, jedan od glavnih globalnih donatora ženskih fondova, tvrdi da porast broja ŽF-a ukazuje na činjenicu da donatori postaju svjesniji potencijala koji ulaganje u žene i ženske organizacije ima za kataliziranje društvene promjene ⁴⁰.

Većina ženskih fondova rade na motiviranju i osnaživanju žena i djevojčica da postanu agentice promjene u svojim društvima, i globalno. Njihov se rad sastoji poglavito u skupljanju sredstava i dodjeli grantova, umrežavanju i izgradnji kapaciteta, ali to podrazumijeva i različite vrste ulaganja u resurse za dobrobit žena i njihovih zajednica. Ženski fondovi podupiru formalne i neformalne skupine žena koje su aktivno uključene u svoje zajednice i koje su obično fokusirane na pružanje pomoći naročito osjetljivim skupinama žena.

Naše istraživanje obuhvata intervju s predstavnicama sljedećih fondova: Calala Women's Fund (Španija)⁴¹, Ecumenical Women's Initiative (EWI, sjedište u Hrvatskoj)⁴², Ženski fond u Gruziji⁴³, Frida - The Young Feminist Fund⁴⁴, Slovačko-češki ženski fond⁴⁵, Ukrajinski ženski fond⁴⁶, Međunarodnu mrežu ženskih fondova⁴⁷ i Ženski fond na Kosovu⁴⁸.

Sve sagovornice su članice Međunarodne mreže ženskih fondova, koja nastoji osnažiti kapacitet i uticaj ženskih fondova u svijetu tako što će uspostaviti mehanizme i platformu za razmjenu iskustava između već postojećih fondova i fondova u nastajanju, za testiranje ideja i promicanje razumijevanja aktivizma na polju ženskih prava, feminizma i filantropije.

Općenito govoreći, ŽF-i se osnivaju na široko feminističkoj osnovi unutar okvira univerzalnih ljudskih prava. Njihove se politike temelje na poštivanju ženskih glasova i izbora, dok njihove strategije niču iz uspostavljenih odnosa s onima koje zastupaju, različitim društvenim skupinama, državnim i međunarodnim organizacijama i mrežama, kolektivima i sl. Trajno obilježje svih ŽF-ova jeste konstantna komunikacija i saradnja s gorepomenutim grupama i, prema mišljenju sagovornica, to je faktor uspjeha koji im pomaže da rastu i razvijaju se, uz visok nivo solidarnosti i razumijevanja, ali također i s važnom korektivnom ulogom njihovih partnera/ica i korisnica.

Istraživačice su naišle na izuzetno srdačan ton i istinsku želju da se pomogne potencijalnom osnivanju Ženskog fonda BiH. Sestrinstvo ženskih fondova već je u ovom stadiju toplo dočekalo ovu inicijativu, te je ponudilo svesrdnu pomoć u cijelom procesu priprema, osnivanja i daljeg rada. Zbog ograničenog formata ovog izvještaja, detaljna analiza gorepomenutih fondova, prikazana je u Aneksu II.

³⁹ Vidi na: <http://www.inwf.org>

⁴⁰ Vidi na: <http://www.oakfnd.org/node/4745>

⁴¹ Vidi na: <http://www.calala.org/?lang=en>

⁴² Vidi na: <http://www.eiz.hr/?lang=en>

⁴³ Vidi na: <http://www.womenfundgeorgia.org/?lan=en>

⁴⁴ Vidi na: <http://youngfeministfund.org>

⁴⁵ Vidi na: <http://www.womensfund.sk/blade/s/70/news.html>

⁴⁶ Vidi na: <http://www.uwf.kiev.ua/en/>

⁴⁷ Vidi na: <http://www.inwf.org>

⁴⁸ Vidi na: <http://www.womensnetwork.org/?FaqeID=16>

ANALIZA POTREBA

Ključni nalazi dobiveni putem intervjua

U sljedećem poglavlju nalazi se sažetak odgovora koje smo dobile putem intervjua, uz ograničeno tumačenje istraživačkog tima. Ovaj dio smatramo izuzetno važnim jer omogućava da se čuje autentičan *glas* sagovornica i, već u ovoj fazi, povećava učešće i inkluzivnost procesa.

P: Koje bi trebale biti aktivnosti Ženskog fonda BiH?

Utisak je da su, naročito u odgovorima na ovo pitanje, anketirane NVO aktivistkinje svoja mišljenja bazirale na razmišljanjima o aktivnostima kojima se primarno bave njihove organizacije. Bilježena su njihova razmišljanja o sljedećim potencijalnim aktivnostima ŽF-a BiH: finansijska podrška, institucionalna podrška i izgradnja kapaciteta, umrežavanje, zagovaranje i komunikacija.

Finansijska podrška (prikupljanje i redistribucija sredstava) je od strane sagovornica prepoznata kao jedan od prioriteta. Naglašeno je, međutim, da ovo treba raditi na način koji ne bi dao povoda za dalje podjele među ženskim NVO-ima.

▪ **Obezbjeđivanje finansijskih sredstava**

Treba obezbijediti finansijsku pomoć u iznosima koji omogućavaju da se napravi kvalitativan iskorak u postojećoj praksi, i to:

- *za tekuće/operativne troškove NVO;*
- *za sufinansiranje projekata (za projekte koji imaju dugoročnu perspektivu i koji obuhvataju različite ciljne grupe);*
- *za fond solidarnosti – za žene koje su dugogodišnje, čak višedecenijske, aktivistkinje (za njihova redovna primanja, socijalno, penziono osiguranje);*
- *za krizni fond tj. za pomoć organizacijama koje su imale iskazan kontinuitet u radu, ali imaju trenutne probleme u radu (ovo finansiranje bi se donosilo na maksimalan period od godinu dana);*
- *za urgentni fond – fond za urgentne akcije;*
- *za obezbjeđivanje zajedničkog prostora za rad (ovdje se misli prvenstveno na kancelarijski prostor, ali i na prostor za organizaciju programa);*
- *za podršku naučnom radu žena u oblasti rodnih studija;*
- *za osnaživanje aktivističke perspektive u sredinama u kojima nema civilnog sektora (podrška motiviranim i jakim ženskim inicijativama);*
- *za ekonomsko osamostaljivanje/osnaživanje žena (npr. za samozapošljavanje majki, za žene sa zanimljivim i motivirajućim projektima, za omogućavanje prekvalifikacije).*

▪ **Izgradnja kapaciteta**

Mišljenje (uglavnom većih organizacija u većim centrima, i žena s dužim stažom u NVO) bilo je da za ove aktivnosti postoji dovoljno izvora finansiranja, pa čak i da je ovih aktivnosti već bilo dovoljno. Čuli su se, međutim, i stavovi, uglavnom mlađih sagovornica, da nepredvidljivost donatorskih trendova ne garantuje kontinuiranost ovog procesa tj. da bi fond trebao omogućiti kontinuiran rad kako bi osnažio nove naraštaje. Predložena je još jedna mogućnost za dalju diskusiju – da bi NVO mogle primijeniti princip podrške 'cjeloživotnom učenju'.

Dati su i brojni konkretni prijedlozi:

- obezbijediti sredstva za saradnju i razmjenu iskustava i znanja sa lokalnim i regionalnim partnerima;
- omogućiti putovanja vezana za stjecanje dodatnih znanja i vještina (tj. konferencije, razmjene, i sl.);
- omogućiti dodatno obrazovanje – kako aktivistkinja, tako i djevojaka i mladih žena (mogući kriteriji: socijalni status, uspjeh u prethodnom školovanju, aktivnost u zajednici);
- organizirati tematske radionice za žene liderice;
- ostvariti uslove za team building i programe 'protiv pregorijevanja';
- podržavati izgradnju stručnih kapaciteta za primarne aktivnosti organizacije;
- educirati i žene van NVO sektora: formalne i neformalne skupine koje djeluju u polju rada fonda, političarke;
- razvijati i podržavati volonterski rad;
- stimulirati otvorenost ženskih grupa (uključujući podmlađvanje);
- izgraditi proces stalne konsultacije (koji bi unaprijedio kako planiranje, tako i zajedničku realizaciju i uzajamno praćenje/evaluaciju rada NVO).

▪ **Umrežavanje**

Stav određenog broja sagovornica bio je da za ove aktivnosti već ima dovoljno finansija. Stekao se, međutim, utisak, posebno u razgovorima s mlađim aktivistkinjama u manjim sredinama, da im nedostaje povezanost s vršnjakinjama/kolegicama u drugim krajevima BiH, a da su im odlasci, čak i u zemlje neposrednog okruženja, finansijski nedostupni. Dio sagovornica prepoznao je u ovome aktivnosti koje se mogu realizirati s malim dodatnim sredstvima (za putne troškove i hranu).

Navedeni su sljedeći aspekti aktivnosti 'ženskih' NVO koji se kroz ovakvu pomoć Fonda mogu unaprijediti:

- približavanje (posebno za kolegice iz manjih sredina) donosiocima odluka i njihova veća vidljivost;
- formiranje poola interne ekspertize i međusobna razmjena znanja, vještina i iskustava;
- animiranje mlađih žena za saradnju s NVO-ima;
- stvaranje solidarnih partnerstava koja nisu vezana za projekte (uključuju npr. i mentorstvo i druge modele uzajamne podrške);
- uspostavljanje i jačanje veza naučnog i akademskog sektora sa aktivizmom.

Predloženi su i konkretni programi, te je istaknut njihov regionalni potencijal:

- godišnja konferencija o stanju ljudskih prava žena ili srodnim pod-temama (npr. nasilje nad ženama, socijalna i ekonomska prava žena, žene u politici);
- susreti organizirani radi razmjene iskustava;
- organiziranje radionica;
- zajednički javni nastupi.

Ispitanice su naglasile da ove aktivnosti treba usmjeriti ka korisnicama fonda, kao i tematskim 'sektoralnim grupama' unutar pokreta (tj. organizacijama koje se bave sličnim pitanjima).

▪ **Zagovaranje**

Sagovornice se slažu da je zakonski okvir za unapređenje ženskih ljudskih prava u BiH načelno dobar, iako je - usljed složenog političkog sistema i prethodno pomenutih 14 razina vlasti - na

nivou države neujednačen. Prevladava stav da je primjenu donesenih zakona potrebno kontinuirano pratiti, te zagovarati njihovu snažniju primjenu. U ovom segmentu, predloženo je da fond djeluje u četiri pravca:

- *prema državi (stvaranje pritiska na nosioce dužnosti da pojačaju primjenu i usklađivanje legislative tj. rad na sistemskom uređenju države, doeduciranje onih koji sprovode donijete mjere, uključivanje što većeg broja žena u politički i javni život);*
- *prema građanstvu (osvještavanje onih za koje donesene zakonske odredbe treba 'da postanu način života', npr. skupljanje potpisa za učešće u radu skupštine, osiguravanje javnosti dijaloga na teme vezane za ženska prava i sl.);*
- *prema donatorima (uticanje na donatorske politike);*
- *specifično prema ženama – u smislu bolje organizacije žena prisutnih u različitim sferama javnog života (npr. kreiranje ženskog lobija kojeg bi sačinjavale žene iz NVO-a, politike, ekonomije, medija – kako bi zajednički radile na društvenim promjenama), ali i boljeg razumijevanja napora fonda i njegove vidljivosti među ženama u najširem društvenom tkivu.*

▪ **Informisanje/komunikacija**

Sagovornice su se jednoglasno složile da rad fonda treba biti maksimalno transparentan i da je neophodno da posjeduje kapacitete da informacijama o svom radu, ali i idejama koje zastupa, dopre do što većeg broja žena. To bi trebalo uključiti (ali ne i biti ograničeno na) aktivnosti kao što su: veći pristup informacijama na temu prava žena u svijetu, javne debate, zagovaranje u ime svih ženskih organizacija u BiH itd. Povećanje javne vidljivosti trebalo bi zasnivati na prisustvu što većeg broja ženskih glasova, što bi pored osnaživanja donijelo i održivost napora – pored održanja javnog dijaloga o ženskom pitanju.

Komunikacija prema donatorima trebala bi se odnositi na artikulaciju autentičnih, aktuelnih potreba žena u BiH (između ostalog i putem donatorskih konferencija).

▪ **Ostalo**

U razgovorima su navedene i neke aktivnosti koje nisu spomenute u prethodnim segmentima:

- *prepoznati i nagraditi žene koje su napravile 'pomake za druge žene';*
- *podržavati političku istrajnost žena koje se bave unapređenjem položaja žena u BiH;*
- *unaprijediti primarnu zdravstvenu zaštitu žena u određenim dijelovima zemlje;*
- *obezbijediti sredstva za 'stanovanje uz podršku' – npr. sredstva za socijalne stanove u zajedničkim projektima s centrima za socijalni rad.*

P: Ko bi trebale biti korisnice ŽF BiH?

Najveći broj sagovornica iz NVO smatra da korisnice fonda trebaju biti samo organizacije za žene, i to:

- *nevladine organizacije u kojima žene imaju vodeću ulogu, sudjeluju u donošenju odluka ili njihovoj provedbi (muškarci mogu biti saradnici, ali ne i na čelu NVO);*
- *organizacije u kojima su principi rodne ravnopravnosti integrisani u sve aspekte rada;*
- *organizacije koje dijele vrijednosnu platformu fonda.*

Manji broj sagovornica zalagao se da u ovom dijelu fond bude specifičniji tj. da se njegov rad odnosi na:

- *feminističke organizacije/organizacije koje sagledavaju sve aspekte društva iz rodne perspektive;*
- *mlade snage i nove organizacije;*
- *politički aktivne organizacije (posebno one koje djeluju s pozicija ljevice);*
- *organizacije koje rade i s muškarcima (s onima koji imaju razvijenu svest o rodnoj ravnopravnosti, kao i s onima koji tek treba da je usvoje);*
- *organizacije koje angažiraju žene koje su ciljna grupa rada fonda;*
- *organizacije koje su spremne da budu samo administratori, ali ne i korisnici sredstava (da ne zadržavaju sredstva za svoje operativne i tekuće troškove).*

Sagovornice iz akademske zajednice i pojedinke (istraživačice, aktivistkinje) su se zalagale za gore navedeno uže usmjerenje fonda, videći feminizam kao najmanji zajednički sadržalac organizacija, neformalnih grupa ili pojedinke koje bi pristupale fondu.

Nešto veći broj sagovornica iz NVO-a se izjasnio ZA nego PROTIV da sredstva fonda mogu biti dostupna direktno (i) pojedinkama, tj. u najvećem broju odgovora sugerisano je da im ne treba omogućiti direktan pristup sredstvima nego da se za njih moraju prijavljivati preko registrovanih NVO-a. Kao pojedinke su apostrofirane:

- *nove aktivistkinje;*
- *naučne radnice, istraživačice, umjetnice (za rad s rodnim aspektom);*
- *žene koje nemaju uslove da se dodatno obrazuju tj. posebno talentovane žene i devojk.*

Naglašeno je da bi korisnice sredstava trebale imati neku obavezu (npr. volonterski rad) i da se od njih ne bi trebalo tražiti da pravdaju pojedinačne troškove. Predloženo je i da se razmotri mogućnost da rade preko fonda kao registrovanog pravnog subjekta.

Kao najčešći argumenti PROTIV podrške pojedinkama navođeni su:

- *dodijeljena sredstva nije moguće administrativno pratiti na adekvatan način (standardi donatora);*
- *u slučaju naučnica – neke su sagovornice tvrdile da podrška za pojedinke već postoji, te da treba nastojati da se ista učini dostupnijom; drugi je argument bio da njihov rad nije dovoljno vidljiv kako bi mogao uticati na javnost i donosio odluku.*

Sagovornice iz akademske zajednice i pojedinke smatrale su da model organiziranja ne bi trebao biti preduslov za pristupanje fondu tj. da ako ciljeve fonda realiziraju i pojedinke i neformalne grupe, treba naći način da se generiraju sredstva koja bi bila dostupna i njima. Naglasile su i značaj aktivnosti koje se odvijaju na akademiji, te van registrovanih NVO-a.

Veći broj sagovornica iz NVO je bio PROTIV da Fond bude dostupan *neformalnim ženskim grupama* jer:

- *sredstva se ne mogu adekvatno administrativno pratiti (pema dominantnim zahtjevima donatora);*
- *uvijek mogu da sarađuju s već postojećom, registrovanom organizacijom (organizacije da budu nositeljice za ugrožene grupe);*
- *podrška neformalnim grupama može voditi ka aktivnostima bez dugoročnog efekta (npr. uzimanje novca za pojedinačni projekat).*

Argumente ZA nudile su, uglavnom, sagovornice iz akademske zajednice i pojedinke posebno ističući da birokratizirani NVO-i, koji se prilagođavaju donatorskim politikama, ne mogu

strukturirati pokret jer on nerijetko proizilazi iz urgentne potrebe. Grupe koje rade na lokalnu i dovoljno su za to osnažene ne moraju sredstva trošiti na registraciju.

Kako bi se dodatno precizirala viđenja profila potencijalnih korisnica fonda, sa sagovornicama se razgovaralo i o sljedećim pitanjima:

P: Da li organizacije treba 'favorizirati' na osnovu veličine?

Dobile smo jednak broj argumenata za favoriziranje 'manjih' i 'većih' organizacija. Kao *manje* su prepoznate organizacije sa manjim budžetom, kojima treba osnaživanje i koje nemaju zaposlene. Navedeno je i da treba pomoći organizacijama koje rade za male grupe i pojedinke. Manje organizacije se bore za opstanak i ne mogu aplicirati za veće fondove, dok neke aktivnosti mogu realizirati samo veće organizacije.

Naglašeno je da fond treba biti partner samo onim organizacijama koje su posvećene i rade i kad nema novca, ali se čuo i stav da jedino mjerilo za pristup fondu treba da bude kvalitet ponuđenog krajnjeg rezultata.

P: Da li fond treba posebno podržavati aktivnosti u određenim oblastima rada i, ako da, u kojim?

Duplo veći broj sagovornica smatra da je potrebno izdvojiti oblasti u kojima će fond ostvarivati svoj rad tj. oblasti u kojima se realiziraju aktivnosti koje fond podržava. Posebno su izdvojene sljedeće oblasti: ženska prava, socijalna i zdravstvena zaštita, politički rad, kultura i umjetnost, i to uz pristup koji omogućava otvaranje novih pitanja. Predloženo je i da se prioriteti određuju na godišnjem nivou.

P: Da li treba posebno podržavati rad u ruralnim područjima?

Gotovo jednoglasan stav je bio da ne treba odvajati ruralna od urbanih područja, ali je od strane anketiranih uvedena kategorija 'manja sredina' – što je u skladu i sa zaključcima Milenijumskih razvojnih ciljeva pomenutih u Kontekstu. Većinski je podržana posebna saradnja sa nezavisnim organizacijama tj. *grassroots* inicijativama i pojedinkama koje prave vidljive promjene u lokalnim zajednicama/manjim sredinama⁴⁹.

Duplo više sagovornica se založilo ZA podržavanje rada sa višestruko obespravljenim grupama. Uz napomenu da su najobespravljenije žene žrtve nasilja u ratu, koje već dobivaju značajnu podršku i od države i od međunarodne zajednice, navedene su i druge grupe koje zahtijevaju posebnu pažnju: žene žrtve nasilja u porodici; radnice, radnice u ruralnim područjima, seksualne radnice; žene povratnice; žene s invaliditetom; majke invalidne djece; Romkinje; nezaposlene žene starije od 40 godina; žene prepoznate kao politički angažovane; HIV pozitivne žene, djevojke, djevojčice; LBT žene, djevojke, djevojčice; mlade djevojke/djevojčice općenito; talentovane djevojčice.

⁴⁹ Za ovaj stav ponuđeni su sljedeći argumenti:

- ne nalaze se na izvoru ni na čvorištu informacija;
- manje su vidljive – imaju manje prilika za lobiranje i susret, za predstavljanje rezultata;
- njihova ekonomska i socijalna situacija je teža;
- u malim sredinama je veći procenat mladih i sposobnih koji odlaze;
- možda nemaju vještine potrebne da se prijave za donatorske novce;
- njihova aktivnost je primjetnija, a i rezultati su relevantniji;
- veće su perspektive uspješne realizacije projekata;
- volontiraju u NVO-ima, iako možda nemaju kapacitet da realiziraju kompleksne projekte;
- pomoć od strane fonda bi povećala mogućnost pomoći i od lokalne uprave.

P: Na koji način prikupljati sredstva za ŽF BiH?

Tokom razgovora su predloženi brojni modeli prikupljanja sredstava:

- *skupljanje podrške od međunarodnih donatora;*
- *prikupljanje sredstava putem privatnih donacija iz inostranstva koje u tim zemljama prikupljaju aktivistkinje i aktivisti;*
- *od kamata novca fonda koji je na računu;*
- *od usluga koje fond može pružiti u polju svoje ekspertize;*
- *prikupljanje pojedinačnih donacija tokom različitih programa i on-line metodama, od 'specifičnih' grupa (npr. poduzetnice);*
- *članarina i/ili participacija;*
- *sredstva od lutrije (podrazumijeva proces zagovaranja/pregovora sa Vladom);*
- *da fond osnuje svoje društveno odgovorno preduzeće čiji se prihod daje fondu;*
- *umanjiti troškove štampe, kateringa i sl. i usmjeriti ih u fond;*
- *iskoristiti i sredstva pri kantonima, federalnoj vladi i ministarstvima;*
- *predložiti i neki novi model prikupljanja sredstava, npr. "KM na KM" - da se država obaveže da za dogovoreni cilj dâ sredstva koja odgovaraju sredstvima koja su donirana.*

Istaknuto je i da se sredstvom fonda može smatrati besplatni rad – kako članica, tako i prijatelja/prijateljica fonda. Ako su dobrovoljnost, solidarnost i povjerenje uključeni u model rada (i osnivača/ica i korisnica fonda) – jedino je ispravno očekivati da fond razvija prakse doniranja vremena, znanja i vještina, mentoring i drugo.

P: Na koji način raspoređivati sredstva?

Sve sagovornice su insistirale na fleksibilnim i jednostavnim procesima i procedurama odlučivanja koji su inkluzivni, transparentni i javni, s jasnim kriterijima i indikatorima; u kojima učestvuju osobe koje poznaju stanje na terenu, a imaju kredibilitet i u lokalnoj i u međunarodnoj zajednici.

Najčešće su navođene dominantne prakse koje podrazumijevaju odlučivanje nezavisnih komisija o rasporedu sredstava. U zavisnosti od kompleksnosti rada, ove komisije bi mogle da rade i regionalno, ili da imaju 'regionalna vijeća' – koji će biti izvor aktuelnih informacija od značaja za proces odlučivanja.

Navođeni su i primjeri 'stepenovanja' u procesu odlučivanja, koje omogućuje da se između koraka u odlučivanju pribavljaju dodatne informacije.

Žene iz akademske zajednice, teoretičarke i ekspertkinje bile su znatno pozitivnije prema praksama participativnog odlučivanja, te su navodile njihove emancipatorske aspekte.

Sve sagovornice naglasile su važnost pojednostavljenja procesa apliciranja – i 'formulara' i procedura.

Ukoliko fond bude partner i NVO-ima i neformalnim grupama i pojedinkama, sugerisano je da se razmotri odvajanje poziva koji će se odnositi na pravne subjekte i one koji to nisu.

P: Kako pripremiti i organizirati rad fonda da ga žene osećaju kao svoj?

Fond ne može, ocjena je većine sagovornica, nastati 'preko noći'. Dosadašnja iskustva pokazuju da je potrebno mnogo rada na uspostavljanju mreža institucija koje pružaju pomoć, a isto vrijedi i za izbor korisnica. Pomaci se u ovom zajedničkom radu, smatraju sagovornice, mogu desiti tek kada se stvori istinsko povezivanje i iskreno uvažavanje. Fond ne treba percipirati kao tek još jedan 'projekat', već kao zajednički napor prema razvijanju održive platforme. Od izuzetne je važnosti da ideju fonda, njegovu viziju i misiju, razumije što šira zajednica.

Sagovornice od fonda očekuju:

- *jednakopravnost i saradnju jednakih među jednakima;*
- *osjećaj da "nečemu pripadaš"/"da postoji ženski pokret";*
- *osjećaj da se fondu može obratiti za pomoć, savjet, podršku;*
- *da je problem koji se nominira u istom rangu bez obzira iz kojeg dijela BiH dolazi;*
- *osjećaj da materijalna korist nije uslov za partnerstvo.*

Kao jedan od mehanizama koji bi osigurao visok nivo učešća, navedene su izborne skupštine na kojima bi se birale predsjednice i članice ostalih organa ŽF-a.

P: Ko su osnivači/ce ŽF BiH?

Zbog prethodnih iskustava u nastojanjima da se rad ženskih organizacija i organizacija koje se bave ženskim pitanjima objedini, naše sagovornice su većinskog stava da fond ne može biti 'vlasništvo' jedne organizacije. Ovaj model djeluje demotivirajuće na članice, biva izvor osjećaja nejednakosti i doprinosi 'koncentraciji funkcija'.

Prijedlog da osnivači budu pojedinke i pojedinci koje/i su u javnosti prepoznate/i a dolaze iz oblasti NVO-a, akademskog života, privrede, ocijenjen je kao najadekvatniji.

P: Kakva bi trebala biti struktura ŽF BiH?

Sagovornice su se složile u ocjeni da fond ne bi trebalo da se pretvori u još jednu administrativnu granu koja zadržava novac prijesto potreban na terenu. Posebno se razgovaralo o načinu koji bi omogućio da se u rad fonda uključi širok spektar ženskih organizacija, a da to ne predstavlja sukob interesa. Međutim, uslov da osnivači/ce, te oni koji učestvuju u radu 'organa' fonda ne mogu biti i korisnici/e sredstava, zaključeno je, u znatnoj mjeri utiče kako na profil fonda, tako i na strukturu njegovih organa.

Iako će organi fonda usloviti model organizacije, svakako treba razmisliti o sljedećem:

1. *Bordu/Upravnom odboru (biraju ga osnivači/ce, periodično se mijenja i ima jasne kriterije ko i kada može biti član/ica – spriječiti konflikte interesa; trebalo bi da ga čine već osnažene pojedinke);*
2. *Komisijama (u kojima trebaju biti osobe koje poznaju stanje na terenu, te predstavnici/e donatora; također, stručni tim za određivanje kriterija javnih poziva);*
3. *Skupštini (čine je svi aktivni članovi/ce i dotadašnji korisnici fonda; razmisliti o osnivanju radnih grupa, npr. etički odbor);*
4. *Zaposlenima (formirati strukturu sa min. 1 ili 2 zaposlene osobe kako bi se efikasno obavljali administrativni, organizacijski i poslovi namicanja sredstava; s jasnom hijerarhijom i strukturom rada; uz efikasnu i redovnu komunikaciju; stimulirati volonterski rad unutar fonda).*

P: Na koji način ŽF BiH treba izvještavati o svom radu?

Ovo pitanje smo postavile malom broju sagovornika, ali su se one složile da bi godišnji izvještaji bili dovoljni (finansijski i narativni), da redovno izvještavanje o aktivnostima treba vidjeti kao integralni dio rada fonda i uobičajenog uvida u rad. Konačno, posebno je naglašena neophodnost redovnog sistematskog monitoringa i periodične evaluacije.

MOGUĆNOSTI

Uslovi za razvoj civilnog društva, registracija

Izostanak usaglašavanja zakonskih akata na različitim nivoima stavlja organizacije civilnog društva u neravnopravan položaj u ovisnosti od toga da li su registrovane na državnom ili entitetskom nivou. Razlike su najuočljivije u odnosu na mogućnosti i potencijal za namicanje finansijskih sredstava kao ključne komponente za finansijsku samoodrživost. Jedan recentni izvještaj⁵⁰ ukazuje da su poreske olakšice i poticaji za dobrotvorne donacije izrazito mali, a da država nije ni započela proces kreiranja uslova za podsticanje rada socijalno odgovornih poduzeća. Finansijska podrška države za nevladin sektor postoji, mada smo iz izvještaja i razgovora čuli da se sredstva često dodjeljuju na nedovoljno transparentan način i bez jasnih mehanizama jednake raspodjele, te da se obično favoriziraju sportska udruženja⁵¹ i udruženja demobilisanih boraca.

Kako ne postoji adekvatna platforma za kontinuirani dijalog između države i civilnog društva, to je saradnja između ova dva sektora daleko od zadovoljavajuće. Država isto tako propušta da prepozna, registruje ili certificira veliki broj usluga koje nude OCD-i. To se naročito odnosi na različite oblike pravne pomoći, psihološke i socijalne podrške žrtvama, ali zadnjih godina, i na programe za dodatno obrazovanje i osnaživanje specifično ugroženih grupa. Uključenost OCD-a u proces odlučivanja i izrade javnih politika još uvijek nije adekvatno regulisan. Pored toga, postoji potreba da se unaprijedi zakonski okvir za volonterski rad, te da se radi na unapređenju percepcije volontiranja kao društveno korisnog angažmana (a ne kao *de facto* neplaćenog rada).

Zbog toga što su brojna od procijenjenih 12.900 udruženja neaktivna, precizan broj OCD-a koje djeluju na teritoriju Bosne i Hercegovine nije poznat, a na državnom nivou ne postoji službeni registar s preciznim *brojem i vrstom*⁵² aktivnih organizacija civilnog društva.

Organizacije su češće registrovane na entitetskom nego na državnom nivou, a postoje dva osnovna modela registracije – udruženja i fondacije za javnu dobrobit. Kako zakonski okvir⁵³ omogućava fondacijama za javnu dobrobit veći obim djelovanja, to je ovaj način registracije prisutniji.

Fondacije

U izvještaju za Bosnu i Hercegovinu (maj 2014.), European Foundation Centre (EFC)⁵⁴ navodi 121 fondaciju registrovanu na državnom nivou, 147 fondacija na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i 60 fondacija u Republici Srpskoj. Pored toga, postoji 10-15 udruženja (NVO) koje se bave re-distribucijom sredstava za međunarodne donatore kao što su USAID i EU. Izvještaj EFC-a naglašava da je postojanje lokalnih finansijski osiguranih fondacija (primjer zadužbina) uslov za održivost

⁵⁰ Balkan Civil Society Development: *Matrica za praćenje uslova za razvoj civilnog društva. Izveštaj za BiH, 2014.* Dostupno na: <http://monitoringmatrix.net/wp-content/uploads/2015/02/25-2-BiH-Country-report-2014-Final.pdf>

⁵¹ Izdvajanje sredstava od strane države prikazuje diskriminatornu praksu. Za razliku od muških sportskih klubova i udruženja koji su uvijek prioritet u dobivanju podrške, ženska sportska udruženja i klubovi obično ne dobijaju pomoć.

⁵² Profesionalni sportski klubovi se registruju po Zakonu o udruženju i fondacijama iako njih teško možemo opisati kao neprofitne organizacije. Ali ovakav proces registracije omogućava nekima od njih da budu izuzeti od plaćanja poreza.

⁵³ *Zakon o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 32/01) i*

Pravilnik o registru udruženja i fondacija u Bosni i Hercegovini, međunarodnih udruženja i fondacija i drugih neprofitnih organizacija. Dostupno na:

http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/podzakonski_akti/BJ%20Pravilnik%20o%20Registru%2044_10.pdf

⁵⁴ European Foundation Centre: *Operating Environment for Public Benefit Foundations in the Western Balkans Region, 2014.* http://www.efc.be/programmes_services/resources/Documents/Balkans_OperatingEnvironmentStudy_WebsiteNovember2014.pdf

lokalnih organizacija civilnog društva koje imaju potencijal da mobiliziraju ljude da zahtijevaju veću odgovornost političara u zaštiti ljudskih prava, jednom kada međunarodna zajednica prestane da dodjeljuje grantove.

U Bosni i Hercegovini, fondacije se mogu registrovati samo u svrhu javne dobrobiti – u poređenju sa privatnim fondacijama koje se osnivaju npr. u korist porodice. Fondacije formalno trebaju dobiti dozvolu za registrovanje od države (od Ministarstva pravde), međutim, ne postoji diskreciono tijelo koje može uskratiti registraciju ukoliko su zadovoljeni zakonski uslovi. Minimalni iznos za osnivanje fondacije iznosi oko 1000 EUR-a. Upravni odbor, kao glavno upravljačko tijelo propisano zakonom, mora imati najmanje tri člana/ice. Osnivači/ce ne mogu biti članovi Upravnog odbora. Zakon dalje propisuje da funkcije nadzora i upravljanja moraju biti jasno odijeljene i da zaposlenici/e ne smiju biti dijelom upravljačkih struktura.

Prema trenutnom zakonskom okviru, fondacije u BiH općenito imaju mogućnost za prikupljanje sredstava iz profitabilnih aktivnosti, i te izvore čak smiju koristiti kao osnovni način finansiranja. Nije im, međutim, dozvoljeno da se bave djelatnostima koje nisu u direktnoj vezi s njihovom osnovnom neprofitnom djelatnošću, ali to mogu učiniti putem posebno registrovanog pravnog lica (kompanije).

Promjene statuta mogu se vršiti bez posebnog odobrenja države, ali moraju biti pohranjene u tijelu nadležnom za registraciju (Ministarstvo pravde). Godišnji finansijski izvještaji predaju se poreskim vlastima i moraju biti dostupni javnosti, no fondacije imaju pravo odlučivanja o tome u kojoj mjeri žele objaviti dodatne informacije o svom radu. Samo poslovanje većih fondacija mora biti redovno kontrolisano od strane ovlaštenog vanjskog revizora.

Potencijalni izvori finansiranja

Finansijska održivost ženskih fondova jedan je od najvećih izazova njihovom djelovanju. Većina sagovornica iz međunarodnih ženskih fondova kao osnovnu potrebu navela je stabilne, dobro planirane i raznovrsne načine finansiranja. Neke od fondacija su iskreno priznale da tek uče o različitim načinima prikupljanja sredstava kao preduslova za dugoročno sprovođenje svojih mandata. Drugi fondovi su podijelili iskustva o nepripremljenosti za promjene donatorskih strategija koje su, između ostalog, dovele do smanjenja donacija čak i na godišnjem nivou (drastična smanjenja tekuće u odnosu na prethodnu godinu). Općenito, međunarodni ženski fondovi savjetuju da se razvojna strategija prikupljanja sredstava prioritizira od samog početka. ŽF BiH treba razmotriti različite metode finansiranja i istražiti različite izvore pomoći, bez natjecanja s drugim ženskim inicijativama, te imajući u vidu širu perspektivu toga šta bi mogli biti mogući izvori finansijske podrške⁵⁵.

Imajući u vidu poznavanje glavnih međunarodnih donatora koji podržavaju ženske fondove, istraživački tim se odlučio usredsrediti na lokalne i međunarodne donatore prisutne u BiH. Međutim, treba spomenuti da se Mama Cash⁵⁶, Fondacija OAK⁵⁷ i Global Fund for Women⁵⁸ često

⁵⁵ Primjer Kalala Fonda iz Španije (Calala Fund) .

⁵⁶ Vidi na: <http://www.mamacash.org>

⁵⁷ Vidi na: <http://www.oakfnd.org>

⁵⁸ Vidi na: <http://www.globalfundforwomen.org>

navode kao tri najveća donatora ženskim fondovima u svijetu. Međunarodna mreža ženskih fondova⁵⁹ i Mreža ženskih fondova⁶⁰ često su se spominjale kao izvori različitih vidova pomoći.

Donatori u BiH

Dostupnost statističkih podataka o stranoj pomoći Bosni i Hercegovini generalno je nedostatna. Međutim, jedna recentna studija⁶¹ ukazuje da je međunarodna zajednica u Bosnu i Hercegovinu, u periodu između 1996. i 2007. godine, uložila preko 14 milijardi dolara (približno 11.3 miliona EUR-a). Većina donacija bila je usmjerena na rekonstrukciju poslijeratne države, te izgradnju demokratskog društva. Međunarodne i lokalne organizacije civilnog društva bile su prirodni *saveznici* u sveopćem procesu demokratizacije, percipirani kao nezavisni faktori, oslobođeni etno-nacionalističkih i političkih prefiksa. OCD su već bile uključene u distribuciju humanitarne pomoći, a nakon rata su uživale veliku finansijsku podršku kako bi obnavljanjem participacije i saradnje među ljudima potakli građanski aktivizam.

Sljedeću fazu karakterizira odlazak brojnih multilateralnih agencija koje su bile vrlo prisutne i aktivne u periodu izgradnje nakon rata. U poređenju s ostatkom regiona, jasno je da BiH ostaje prioritet donatorima koji trenutno svoje strategije u velikoj mjeri usklađuju s procesom evropskih integracija. Donatori poput SIDA-e, Norveške ambasade, USAID-a, Švicarskog ureda za saradnju i Britanske ambasade i dalje u značajnoj mjeri pomažu OCD-e. Tokom 2013. godine SIDA je BiH donirala gotovo 20 miliona EUR-a razvojne pomoći BiH, od čega je 10 miliona dodijeljeno za unapređenje demokratije, ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, a od tog iznosa 1.5-2 miliona EUR-a dodijeljeno je organizacijama civilnog društva.

Promjena u prioritetima donatora desila se sredinom 2000-ih kad se fokus pomakao na jačanje kapaciteta državne administracije te izgradnju demokratske vlade. U skladu s tim, promijenila se i uloga OCD-a. Dio organizacija počeo je doprinositi analizama zakonskog i institucionalnog okvira, monitoringom rezultata državnih i nezavisnih institucija, te otvaranjem javne debate o nužnim reformskim procesima. Za većinu donatora dalji razvoj civilnog društva više nije bio primarno relevantan kao do sredine 2000-ih, ali su OCD i dalje igrale važnu ulogu.

Danas, većina multilateralnih i bilateralnih donatora primarno rade s državnim institucijama, uz različit nivo potpore civilnom sektoru. Imajući na umu da su se zahtjevi i strategije donatora vremenom izmijenili, relativno je mali broj organizacija bio u stanju prilagoditi se. To su uglavnom organizacije koje se bave različitim vrstama lobiranja i zagovaranja, ali i koje imaju kapacitet da apliciraju za EU fondove ili razviju okvirne matrice za ocjenjivanje složenih rezultata nadgledanja i evaluacije. Veliki broj manjih, lokalnih organizacija nije bio u stanju održati korak s tim trendovima i u značajnoj mjeri su izostavljene iz donatorskih strategija. Preferiranje subjekata sposobnih za lobiranje i zagovaranje u tako kompleksnoj i kompliciranoj asimetričnoj političkoj strukturi BiH u određenoj mjeri je zbunjujuće za aktiviste/kinje 'na terenu'. Ključni faktori povremeno zaboravljaju da se većina prava ostvaruje na lokalnom nivou i da upravo male lokalne OCD imaju najviše kontakta sa zajednicom koju predstavljaju – zbog čega su u stanju detektirati određene probleme i podići ih na viši nivo. Ovo ukazuje na polje u kojem lokalne fondacije mogu naći svoje mjesto te predstavlja dodatni argument za pomoć OCD-ima aktivnim i stacioniranim u manjim zajednicama.

⁵⁹ Vidi na: <http://www.inwf.org>

⁶⁰ Vidi na: <http://www.womensfundingnetwork.org>

⁶¹ Mreža balkanskog civilnog sruštva, Univerzitet Queen Mary u Londonu: *Donatorske strategije i prakse za podršku civilnom društvu*.

Posljednji izvještaj Balkanske mreže za razvoj civilnog društva⁶² prikazuje nekoliko funkcija OCD-a koje donatori trenutno preferiraju. Spomenut ćemo nekoliko:

- *stručno savjetovanje u kreiranju javnih politika i donošenja zakona;*
- *edukacija službenika/ca koji rade u državnim institucijama, policiji i sudstvu;*
- *nezavisno nadgledanje rada državnih i nedržavnih institucija i njihovih predstavnika/ca u nastojanju da se podigne nivo transparentnosti i odgovornosti;*
- *otvaranje i/ili održavanje javnog dijaloga o kritičnim temama u društvu.*

Osnovne razloge za zabrinutost predstavljaju odsustvo mogućnosti finansiranja *grassroots* organizacija i inicijativa, kao i generalna zabrinutost u pogledu smanjivanja nezavisnosti profesionalnih OCD-a, koji, zahvaljujući *institucionaliziranoj* saradnji s državom, rizikuju da izgube svoju kritičku oštricu. Drugim riječima, ako neka organizacija učestvuje u radnim grupama koje izrađuju nacрте zakona ili javnih politika, ili provodi obuku za policiju, manje je vjerovatno da će održati kritičku oštricu u obavljanju nezavisnog monitoringa i zagovaranja. Međutim, i dalje postoje organizacije koje i u ovim okolnostima uspijevaju da zadrže svoj integritet i profesionalizam.

Kritika OCD-a prema donatorima

Među akterima civilnog društva nema nikakve sumnje da bez prisustva donatora ne bi bili u stanju učiti i razvijati se, pružati usluge, i činiti sve ono što su činili u posljednjih dvadeset godina. Međutim, prema onom što smo razumjele iz razgovora sa sagovornicama, OCD se osjećaju uskraćenima zbog toga što nemaju uticaj na kreiranje donatorskih strategija. Međunarodna zajednica (uključujući donatore) najčešće dolazi s već gotovim strategijama. Pored toga, kao najčešći problem sagovornice ističu nedostatak donacija za male *grassroots* organizacije van velikih gradova.

Neke od sagovornica su navele da međunarodna zajednica *rodnu ravnopravnost* stavlja u zadnji plan svoje donatorske agende te da među velikim akterima poput UN-a i EU postoji izvjestan zamor u bavljenju složenim pitanjima rodne ravnopravnosti.

Spomenuto je još nekoliko problema:

- *lokalni aktivisti/kinje bi trebali kontekstualizirati međunarodne rodne strategije i tumačiti ih u skladu s lokalnim okvirom;*
- *vrlo mali broj donatora radi s razvojnim projektima/ženama u ruralnim sredinama te sa marginalizovanim grupama;*
- *donatori očekuju da državne institucije preuzmu aktivniju ulogu, a lokalnim OCD-ima je vrlo teško objasniti im zbog čega je potrebno finansijski podržavati psihološku pomoć ženama žrtvama rata 20 godina kasnije;*
- *finansijska pomoć se distribuira u velike organizacije koje se bave različitim vrstama analize umjesto usmjeravanja podrške na konkretne opipljive akcije;*
- *donatorska sredstva idu istim 'dežurnim krivcima' svake godine;*
- *podrška se proslijeđuje državnim institucijama te u skladu s tim samo njima lojalne OCD dobivaju pomoć;*
- *donatorski zahtjevi rastu iz dana i dan, što je samo po sebi strategija za isključivanje manjih grassroots organizacija koje su povezane s zajednicom koju predstavljaju.*

⁶² Ibid.

Kritika donatora prema OCD-ima

Glavna kritika prema OCD-ima odnosi se na manjak zastupljenosti i generalno odsustvo povezanosti s bazom (lokalnim stanovništvom). Donatori kažu da brojne OCD nisu u dodiru sa onima čije interese zastupaju, nemaju članstvo, i nisu odgovorne onima koje predstavljaju – ili bilo kome drugom, što dovodi u pitanje *legitimnost njihovog rada*. Ipak, donatori primjećuju pojavu novog, pozitivnog trenda – OCD koje su organski proistekle iz potrebe za prevazilaženjem poteškoća određene grupe i koje artikuliraju konkretnu političku poruku.

Kritika prema ženskim skupinama i pokretima tiče se odsustva otvorenosti u koordinaciji s državom i u podršci rodnoj ravnopravnosti, djelimičnog odvajanja od drugih OCD skupina/pokreta te odsustva koordinacije unutar ženskog pokreta.

Trenutna situacija u BiH

Zahvaljujući specifičnim političkim okolnostima u Bosni i Hercegovini, podrška civilnom sektoru se smanjila u odnosu na onu od prije deset godina, ali još uvijek postoji. Predstavnici oba sektora, donatorskog i civilnog, navode poteškoće u saradnji sa državom, iako se donatori uglavnom savjetuju sa strukturama vlasti prilikom razvijanja strategija. Odsustvo političke volje i kapaciteta za planiranje politika razvoja i implementaciju strategija koje bi važile za cijelu zemlju i dalje je aktuelno, uz nepostojanje obuhvatne strategije razvoja na nivou zemlje, nedovoljnu saradnju od strane države i nepostojanje mehanizama EU koordinacije⁶³.

Najveći i najuticajniji donator je EU, iako je ista odlučila prepoloviti IPA 2013 doznaku za BiH te suspendirati pripremu Strateškog dokumenta zemlje za IPA-u II. Ovo je instrument pritiska na vlasti u BiH da usvoje odluku Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić-Finci te uspostave funkcionalnu državnu administraciju s državnim tijelom za koordinaciju provođenja IPA-e i razvoj sektoralnih strategija.

Modaliteti pomoći civilnom društvu

Općenito govoreći, OCD podršku dobivaju *direktno* (putem grantova za projekte ili institucionalne pomoći) ili *indirektno* (putem međunarodnog okvira partnera ili lokalnih OCD partnera). Statistički govoreći, najveći dio donacija i dalje se dobiva kroz grantove za projekte, što obično donatorima daje prednost u određivanju oblasti djelovanja i značajnu kontrolu u procesu implementacije. OCD dobijaju sredstva za teme koje određuju donatori. To ponekad može dovesti do proširenja inicijalnih ciljeva rada, jer postaje teško naći odgovarajuću sumu za finansiranje prvobitnih aktivnosti/ciljeva. S druge strane, to omogućava OCD-ima bolji pristup donatorskim fondovima⁶⁴.

Direktno finansiranje u obliku institucionalne podrške je nešto što lokalne OCD preferiraju, a donatori pak vrlo rijetko. Temeljni rizik gubitka vlasništva nad idejom (ili procesom) smanjuje se na minimum jer OCD apliciraju sa svojim strategijama i unaprijed postavljenim prioritetima za nadolazeći period. To organizacijama daje prostora da obnove veze sa onima čije interese zastupaju

⁶³ EU još uvijek ne posjeduje formalne mehanizme za konsultacije s civilnim društvom, dok UNDP u svojoj bazi podataka ima 300 NVO-a s kojima je u kontaktu.

⁶⁴ Mreža balkanskog civilnog sruštva, Univerzitet Queen Mary u Londonu: *Donatorske strategije i prakse za podršku civilnom društvu*

i istinski se posvete sprovođenju svoje misije. Kritičari tog modela tvrde da ova vrsta finansiranja vodi ka inerciji OCD-a⁶⁵.

Što se tiče indirektnog finansiranja, u poređenju s ostatkom regije, donatori u BiH prednjače u iskušavanju različitih pristupa pružanja pomoći putem lokalnih organizacija (fondacija). USAID je počeo implementirati svoj program civilnog društva putem lokalnih partnera još 2001. godine. SIDA trenutno istražuje različite modalitete podrške civilnom društvu, što je dio revizije načina rada prije implementacije Regionalne strategije za Zapadni Balkan i Tursku 2016-2020.

SIDA je jedan od donatora koji je kroz dugi niz godina realizirao pomoć putem okvirnih organizacija (Olof Palme Center, Kvinna till Kvinna i Civil Rights Defenders). SIDA-in izvršni partner, **Kvinna Till Kvinna (KtK)**, odigrala je vitalnu ulogu u razvoju ženskog pokreta u Bosni i Hercegovini, te učestvovala u jačanju organizacijskih i profesionalnih kapaciteta lokalnih partnera. Pored toga, Kvinna Till Kvinna pružila je moralnu i političku podršku u zagovaranju visoko osjetljivih pitanja. Jedan od nekoliko nedostataka ovog pristupa je da se lokalni partneri ne uspijevaju lako emancipirati od svojih međunarodnih kolega te da se broj organizacija koje su dobivale podršku vremenom osuo.

EU podržava civilno društvo putem IPA programa i EIDHR-a, te su do sada u podršku civilnom sektoru i njegovom razvoju, jačanju lokalne demokratije (UNDP 'LOD program') i osnaživanju organizacija koje se bore protiv korupcije i rade na zaštiti okoline, uložena značajna sredstva. IPA II uvodi neke novine, fokusirajući se na dugoročne politike i strategije unutar ograničenog broja prioritetnih sektora koji će biti usaglašeni s potrebama i kapacitetima svake zemlje. Uspostavit će se jasni ciljevi i realni pokazatelji koje će pratiti višegodišnju pomoć. Zemljama koje budu pokazale napredak na putu reforme bit će dostupni dodatni poticaji. U slučaju nezadovoljavajućih rezultata, sredstva će biti preusmjerena⁶⁶.

USAID vodi *Projekat održanja civilnog društva (The Civil Society Sustainability Project)* koji pomaže civilnom društvu u BiH da se dugoročno učinkovitije poveže s Vladom i drugim akterima tako što će ih podučiti novim vještinama profesionalnog djelovanja, pomoći im da združe snage te se fokusiraju na oblasti komparativne prednosti. Projekt je započeo 2013. godine, izvršni partneri su CCI i CPCS s još 10-12 NVO-a i u njegovu realizaciju je uloženo 8.85 miliona USD.⁶⁷

Švedska međunarodna agencija za razvoj – SIDA, pruža podršku kroz okvir organizacija (Civil Rights Defenders i Kvinna till Kvinna). Pored toga, finansira 'Be the Change Project' ("Budi promjena") Centra za promociju civilnih inicijativa. SIDA, također, direktno podržava Centar za istraživačko novinarstvo⁶⁸ i Sarajevski otvoreni centar⁶⁹. Procjenjuje se da podrška SIDA-e civilnom sektoru iznosi približno 2.2-2.5 miliona EUR godišnje. Ljudska prava i rodna pitanja ostaju snažni prioriteti za švedsku pomoć razvoju u godinama koje dolaze (2016-2020).

Ambasada Kraljevine Norveške svoju podršku civilnom društvu usmjerava putem Fonda za osnaživanje civilnog društva⁷⁰ i fonda Ambasade⁷¹. Opći cilj je ojačati kapacitet OCD-a u BiH u

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ TACSO: *Bosnia and Herzegovina Needs Assessment Report*. dostupno na: http://tacso.org/doc/nar_ba2014april.pdf

⁶⁷ Za više informacija: <http://www.usaid.gov/news-information/fact-sheets/fact-sheet-civil-society-sustainability-project-bosnia-and-herzegovina>

⁶⁸ Vidi na: <http://www.cin.ba>

⁶⁹ Vidi na: <http://soc.ba>

⁷⁰ Za više informacija: http://www.norveska.ba/Embassy/Embassy_Fund/Strengthening-Civil-Society-Fund-SCSF-2015/#.VSOeEbpM7dk

njihovoj ulozi praćenja, provođenja zagovaranja i realizacije prioriteta političkih i javnih institucija, uspjeha i reforme, čime doprinose društvenom i političkom razvoju u BiH. Rodna ravnopravnost jedan je od prioriteta koji obuhvata i sljedeće oblasti: ljudska prava, reformu sudstva, borbu protiv korupcije, pomirenje, ekonomski razvoj, čistu energiju i prilagođavanje klimatskim promjenama.

Heinrich Boell Stiftung BiH podržavao je i nastaviti će podržavati istraživačke inicijative, organizacije i programe koji tematiziraju rodnu neravnopravnost. Gunda Werner Institute ključni⁷² je oslonac svih programa fondacije vezanih za rodnu tematiku, koji za cilj ima kombiniranje rodnih političkih pitanja i održanje dijaloga o feminizmu i rodnoj demokraciji.

Švicarski razvojni program u Bosni i Hercegovini (2013-2016) se trenutno fokusira na četiri oblasti: lokalno upravljanje i opštinske službe; zdravlje; ekonomija i zapošljavanje i migracije. Specijalna se pažnja posvećuje *rodnim pitanjima* i kvalitetnom upravljanju kao oblastima koje se međusobno isprepliću. Rodna perspektiva je potpuno integrisana u cjelokupni program počevši od faze planiranja, preko implementacije do rezultata analize. Švicarski razvojni program također uživa pohvale za kontinuiranu edukaciju svog osoblja i lokalnih partnera, na svim nivoima, na temu roda i rodno osviještene politike.

Postoje i brojne druge međunarodne organizacije koje su u prošlosti pružile krucijalnu pomoć ženskim organizacijama i koje još uvijek igraju važnu ulogu u periodu koji dolazi. Pomenut ćemo samo nekoliko: CARE International, Friedrich Ebert Stiftung, i TACSO.

Podrška države civilnom društvu

U izvještaju TACSO-a⁷³ od aprila 2014. se navodi da pomoć civilnom društvu dolazi sa svih nivoa vlasti, opštinskog, kantonalnog (u Federaciji BiH), entitetskog i državnog, te da je podrška značajna s obzirom da količina donacija usmjerena na OCD iznosi 0.5-0.6 % državnog BDP-a, što je u skladu s trendovima u drugim zemljama regiona. Izvještaj navodi da su najveći donatori oduvijek bile opštine (53.23% - 2011. godine), zatim kantoni (26.58% - 2011.), dok je podrška s državnog nivoa bila znatno manja (0.23% - 2011.). Ipak, u protekle 3-4 godine primjetno je značajno opadanje finansijske podrške OCD-ima usljed ekonomske krize i slabog finansijskog okvira.

Nažalost, prema nalazima izvještaja, zadnje rezanje budžeta najviše je pogodilo organizacije koje se bave ljudskim pravima, ekologijom i društvenom politikom. Podrška za sportska udruženja i udruženja demobilisanih boraca nastavlja biti prioritet na svim nivoima. Jedan od komentara iz razgovora s međunarodnim donatorima bio je da bi OCD trebale imati aktivniji pristup u iznalaženju lokalnih izvora finansiranja. Rečeno je da one lako odustaju od te mogućnosti jer previđaju način na koji njihove misije korespondiraju s razvojnim procesima podržanim od strane Vlade.

Filantropija, društveno odgovorno poslovanje, donacije privatnog sektora

Stanovnici Zapadnog Balkana ne prave jasnu razliku između filantropije i humanitarne pomoći i razvojne podrške društveno ugroženim pojedincima/kama ili grupama. Manjak razumijevanja dovodi do brkanja dobrotvornog rada i filantropije, te se malo zna (nema dovoljno preciznih informacija) o različitim modalitetima pružanja podrške inicijativama s *ciljem javne dobrobiti*. Općenito važi da ljudi više vole pomagati pojedincima/kama koji su suočeni sa zdravstvenim ili

⁷¹ Za više informacija: http://www.norveska.ba/Embassy/Embassy_Fund/Embassy-Fund-2015/#.VSOeErpM7dk

⁷² Za više informacija: <http://www.gwi-boell.de/en>

⁷³ TACSO 2: *Bosnia and Herzegovina Needs Assessment Report 2013-2015*.

socijalnim poteškoćama nego da se kroz filantropski pristup strateški pozabave korijenskim uzrocima problema što bi ih nagnalo na doniranje novca ili vlastitog profesionalnog vremena i usluga.

Socijalno poduzetništvo je tek u povoju. Postoji malo informacija o zadužbinama, te iako su zakonski uslovi za osnivanje fondacija za javnu dobrobit relativno povoljni, mnogo toga se još mora uraditi na polju stvaranja pozitivnijih poticaja za poreznu politku u odnosu na institucije, kompanije i pojedince/ke koji žele da doniraju za javno dobro.

Fondacija Mozaik provela je 2013. istraživanje⁷⁴ na temu filantropije, a njihovi nalazi pokazali su nekoliko zanimljivih pojava. Najprije, međunarodne organizacije imaju mnogo bolju sliku u javnosti od lokalnih organizacija, prema kojima u velikoj mjeri u narodu vlada osjećaj nepovjerenja. Glavna kritika civilnog društva odnosi se na to da o svom radu ne obavještavaju javnost pravovremeno, transparentno te na način koji bi bio poticajan za uključivanje šire javnosti (inkluzivno). Samo je 30% ispitanih izrazilo spremnost da pruži podršku lokalnim fondacijama za javnu dobrobit, navodeći kao glavne razloge suzdržanost prema organizacijama civilnog društva i ekonomsku krizu. Međutim, 44% ispitanik/ca izjavilo je da uopšte ne zna niti za jednu fondaciju u Bosni i Hercegovini koja se finansira na ovaj način. S druge strane, ispitanici/e su rekli/e da bi, ukoliko lokalne organizacije i fondacije budu radile na izgradnji povjerenja prema javnom sektoru, te učinili znatne pomake u unapređenjudosega komunikacije i transparentnosti – bili spremni/e i voljni/e podržati njihov rad, finansijski i drukčije.

Kompanije, s druge strane, tvrde da - kad bi OCD-i bile transparentniji i aktivniji u traženju podrške poslovnog sektora – također bili voljniji da im finansijski pomognu. Ljudi iz poslovnog sektora tvrde da državne institucijenisu mnogo bolje u navođenju vrste podrške koja im je potrebna. Stoga je većina kompanija počela kreirati vlastite programe pomoći i identificirati ciljne grupe koje žele pomagati. Više od 80% kompanija donira u javno dobro. Treba spomenuti da je doniranje dijela prihoda za javno dobro obavezno po zakonu za javna poduzeća.

⁷⁴ Za više informacija: http://mozaik.ba/media/k2/attachments/izvjestaj-o-filantropiji_SIGN-za-odrzivost.pdf

GLAVNI ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na temelju nalaza ovog istraživanja, podržavamo ideju osnivanja Ženskog fonda za Bosnu i Hercegovinu kao sljedećeg koraka u razvoju nezavisnog ženskog pokreta. Fond treba utemeljiti na aktuelnim problemima žena te na principima solidarnosti i ravnopravnosti.

Temeljni zaključak ovog istraživanja je da u BiH postoji više nego dovoljno kapaciteta, kako među ženskim organizacijama, tako i među pojedinkama/icima, koji bi mogli podržati osnivanje fonda. Osim toga, osnivanje jednog takvog fonda prirodan je korak u razvoju civilnog društva općenito i ženskog pokreta posebno, jer on implicira preuzimanje veće odgovornosti, zajedničke inicijative i osamostaljivanje u odnosu na međunarodne aktere.

Od vitalne je važnosti fond osnovati na način koji će podržavati visok stepen participacije – tako da svaka ženska organizacija prepozna svoju autentičnu ulogu u procesu osnivanja.

Mi vjerujemo da bi osnivanje takvog fonda moglo katalizirati novi način građenja pokreta, što bi feminističku agendu vratilo u javni diskurs s novom jasnoćom, energijom i uticajem.

Potencijalnim osnivačima/cama predlažemo da u obzir uzmu sljedeće preporuke:

Metode, generalne preporuke

Fond treba utemeljiti i njime upravljati uz najviše moguće **učešće** svih uključenih, kako bi se osigurao osjećaj pripadanja i zastupljenosti različitih skupina kojima je namijenjen.

Osnivanju fonda treba prethoditi **konsultacijski proces** koji će se sprovesti na teritoriju cijele BiH. Pored skupina koje su pomenute kao potencijalne korisnice fonda (marginalizovane i ugrožene skupine, mlade žene), treba nastojati informirati i druge subjekte koji bi se u kasnijoj fazi mogli uključiti u rad fonda - direktno ili indirektno (akademska zajednica, žene u medijima, žene u poslovnom sektoru, aktivistkinje na polju kulture, itd.). Konsultacijski proces na što većoj osnovi mogao bi iskorijeniti možda i najslabiju crtu svih organizacija civilnog društva – manjak legitimnosti u djelovanju usljed slabe povezanosti s onima koje predstavljaju.

Iako prema **feminističkom izjašnjavaњу** među sagovornicama postoji određen nivo ambivalentnosti, naše je snažno uvjerenje da se osnivanje Fonda mora ticati šire feminističke perspektive. Osim toga, postoji snažna potreba da se rasprava o feminizmu drži otvorenom u oba konteksta – kako unutar ženskog pokreta tako i u javnosti.

Danas se previše inicijativa opisuju kao projektno-usmjerene. Apeliramo na potencijalne osnivače da ne žure i ne određuju parametre bez konsultiranja s najširim bazom. Ulaganje vremena u **detaljno** planiranje, slušanje i savjetovanje, polučit će brojne pozitivne rezultate u budućnosti. Naše sagovornice su bile jasne: preumorne su od neuspjelih projekata, mreža i iznevjerenih očekivanja.

Fond neće moći pomoći *svima*, niti je to njegov zadatak. Ove vrste fondacija nisu osmišljene kako bi pomagale većim profesionalnim organizacijama, ali u njemu ima i mjesta za njih. Postoji mjesto i **uloga** za sve vrste organizacija sa kojima smo razgovarali. Naprimjer, velikim zagovornicima/ama ljudskih prava nisu nužno potrebni dodatni izvori finansiranja – ali im je potrebna veza s bazom koju mogu ostvariti i kroz saradnju sa manjim organizacijama/aktivistkinjama koje rade 'na terenu'. S druge strane, manjim organizacijama ponekad nedostaju kapaciteti (uz sredstva) kako bi mogle

obavljati svoj posao. Za to nije potrebno posebno finansijsko izdvajanje. Sve što je u tom slučaju potrebno jeste baza stručnjaka/inja koja će biti voljna pomoći kolegama/icama.

Brojni su primjeri pokazali da postoji velika potreba da se **utiče na politiku** na različitim nivoima i prema različitim akterima (država, region, donatori). Fond to može postići, iako treba uspostaviti jasnu razliku između uloga ŽF-a i Ženske mreže BiH.

Fond treba pažljivo odabrati **fokus** djelovanja te razmotriti koje su to **dodatne vrijednosti** kojima njegovi osnivači/ce i članovi/ce mogu pridonijeti u odnosu na postojeće fondacije. Rasprava o različitim ulogama i ciljevima fondova treba biti transparentna i otvorena. Druge fondacije treba vidjeti kao potencijalne *saveznice* a ne kao takmace, jer svi rade na postizanju istog cilja. Osim toga, prilikom skupljanja sredstava treba po svaku cijenu izbjeći kompeticiju s većim ženskim organizacijama.

Kako je istaknuto ranije, ove vrste fondacija imaju tri osnovne linije djelovanja: **dodjela grantova, izgradnja kapaciteta i umrežavanje**. Ovisno o tome koje će grupe fond nastojati podržavati, korisnice fonda spadat će u jednu ili sve tri navedene kategorije. Analizu potreba, međutim, treba raditi od slučaja do slučaja, a u slučaju izgradnje kapaciteta, edukacija treba biti što usmjerenija kako bi se postigao maksimalan učinak. U suprotnom, postoji rizik od dodatnog zamora na polju edukacije, od čega civilni sektor već pati. Treba reći i da su se vremena promijenila te danas postoji veliki broj lokalnih profesionalnih kapaciteta, samim tim i značajan **socijalni kapital** koji se može uložiti (i na koji treba računati) u radu ŽF-a.

Što se tiče **dodjele grantova**, predlažemo da se iznađu načini koji će administraciju učiniti koliko god je moguće *lakšom*. Stalni porast donatorskih zahtjeva doveo je do gotovo potpunog isključivanja manjih lokalnih organizacija. Fond to može promijeniti tako što će donatorima ponuditi svoju garanciju. Kriteriji poziva moraju se razvijati postepeno, uz maksimalnu otvorenost i transparentnost, kao i uz jasne zahtjeve i standarde.

Umrežavanje je komponenta već uključena u rad ženskih grupa (Ženska mreža BiH, Sigurna mreža). Međutim, proces razmjene iskustava i pomaganja različitim oblicima izgradnje kapaciteta, uz postepeno uključivanje necivilnih aktera društva u rad fonda (radnice, poslovne žene, nastavnice, žene u medijima...), doprinosi daljnjem razvoju šireg društvenog pokreta – što je dugoročni cilj.

Također smo prepoznali snažnu potrebu za različitim oblicima istraživanja koji će upotpuniti zagovaranje ženskog pokreta u javnoj sferi i time doprinijeti zagovaranju za izmjene javnih politika. Treba imati na umu da je ovo jedna od onih aktivnosti koja može produbiti vezu između **aktivizma i akademije**.

U Bosni i Hercegovini postoji ogromna baza znanja u vezi **rodnih studija**, s jedne, i nevjerovatno obilje nezabilježenih priča i lekcija o prevazilaženju poteškoća u izgradnji postratne države iz ženske perspektive, s druge strane. To dvoje treba uskladiti. Žalosno je malo izdanja u kojima su opisana postignuća prvih aktivistkinja za vrijeme i nakon rata. To bi mogla biti jedna od aktivnosti koja će okupiti mlađe aktivistkinje i prve borkinje za slobodu da, ako ništa drugo, sakupe te priče u usmenom obliku. Bilo bi to nevjerovatno blago za buduće naraštaje s potencijalom za produblјivanje razumijevanja i povezanosti nekoliko generacija.

Kome Fond treba pomagati?

Mišljenja smo da bi fond trebao primarno pomagati **manje, lokalne organizacije** koje nemaju pristup donatorima a tradicionalno su dobro povezane sa zajednicom koju predstavljaju, naročito organizacije van šest velikih gradova. Suprotno našim sugovornicama, mi smatramo da treba otvoriti prostor za pomaganje **neformalnim** grupama i svježim **grassroots** inicijativama. Ove grupe mogu prepoznati probleme i izvijestiti o njima na lokalnom nivou, gdje žene ostvaruju 90% svojih prava. Ta se pitanja mogu podijeliti i prodiskutovati s većim grupama branitelja/ica ljudskih prava koje imaju kapacitet da ih podignu na razinu javne debate. To, zauzvrat, vodi budućim promjenama javnih politika.

Mogućnost da se pomaže neformalnim grupama otvara prostor **mlađim ženama** da se uključe u borbu za rodnu ravnopravnost i dobiju osjećaj šta znači biti aktivistkinja. To je važno i iz perspektive podizanja svijesti mlađih žena o pravima koje imaju i mehanizmima njihove primjene. Dužnost je ženskih pokreta educirati i osnažiti mlađe naraštaje da detektuju i suočavaju se s problemima koji su široko rasprostranjeni u društvu danas – naročito kad je riječ o različitim oblicima nasilja.

Na temelju ovog istraživanja, smatramo, da kad je riječ o korisnicama fonda, treba favorizirati pomoć **najmarginalizovanijim i najugroženijim** skupinama koje su tradicionalno isključene iz procesa odlučivanja i sklonije su siromaštvu. Od suštinske je važnosti spriječiti njihovo daljnje isključivanje od pristupanja ostvarenju prava. To bi trebala biti primarna obaveza aktera civilnog društva kao i važno polje iskazivanja solidarnosti. Ove grupe uključuju, ali nisu ograničene na: Romkinje, žene s invaliditetom, LBT žene, interno raseljene žene, starije žene u ruralnim područjima, mlađe žene i djevojčice. Kad je riječ o specifičnim skupinama (tj. ženama u ruralnim područjima, Romkinjama) fond treba pažljivo razmotriti u kojim tačkama ima **dodatnu vrijednost**, uzme li se u obzir da postoji nekoliko fondacija sa sličnim fokusom. Naprimjer, fond može odlučiti da pomaže organizacijama koje rade na povećanju zastupljenosti žena sa sela u procesu odlučivanja, a prepustiti drugim akterima i fondacijama da rade na njihovom ekonomskom osnaživanju.

Kako Fond treba registrovati i koje organe treba imati?

Iz onoga što je istraživački tim uspio saznati ispostavlja se da registracija fondacije za javnu dobrobit na državnom nivou pruža više mogućnosti od registracije udruženja. Zakonske obaveze navedene su u poglavlju "Uslovi za razvoj civilnog društva, registracija".

Mi smatramo da, kad je riječ o unutrašnjoj strukturi, budući osnivači/ce trebaju razmisliti o sljedećem:

- *profesionalnom, renomiranom **Bordu** članova/ica koji posjeduju visoki stepen kredibiliteta i integriteta u široj javnosti;*
- ***kreativnim alternativama** kao što su tematske radne grupe i savjetodavna vijeća, regionalni komiteti i slično (to je naročito važno, jer bi fond u svim aspektima rada trebao promicati pristup utemeljen na ljudskim pravima);*
- *profesionalno, posvećeno osoblje koje bi se, u početku, trebalo sastojati od najmanje dvije stalno zaposlene osobe;*

- *predlažemo da budući osnivači/ce razmisle o integrisanju najvišeg stepena **učešća**, kao i **supsidijarnosti**⁷⁵, na svim nivoima organizacije;*
- *također, preporučujemo da se na umu imaju tri temeljna principa naprednog civilnog društva: solidarnost, autonomija i minimalna hijerarhija.*
- *konačno, kad je riječ o odlučivanju o podršci projektima/organizacijama, smatramo, suprotno našim sagovornicama, da bi trebalo razmisliti o najvišem nivou **učešća u procesu odlučivanja**. To neće biti lako, sobzirom na to da je civilno društvo naučeno na stručne komisije koje odlučuju o tome kome pomoći, ali je ipak neizbježan korak u razvijanju osjećaja pripadanja ideji (i vlasništva nad njom) te predstavlja potencijalno važnu vježbu za razumijevanje i unapređenje principa solidarnosti unutar pokreta.*

Načini finansiranja

Ne možemo dovoljno naglasiti važnost kvalitetne strategije za prikupljanje sredstava. Rizik uspostavljanja još jedne platforme koja će biti utemeljena na isti način kao druge OCD i natjecati se za isti udio fondova unutar zemlje je prevelik. Način na koji će se ovaj fond kreirati (konsultativni proces) i slika koju će stvoriti u profesionalnoj i široj javnosti (inkluzivnost, podržavanje različitih skupina), ostaviće traga na sve njegove aktivnosti, a naročito će biti vidljiv prilikom prikupljanja sredstava.

Danas u svijetu postoji veliki broj donatora koji podržavaju rad ženskih fondova. Međunarodni donatori još uvijek igraju glavnu ulogu u podržavanju civilnih inicijativa u BiH, a sadašnji trenutak je povoljan za pokretanje novih inicijativa za pomaganje onim dijelovima civilnog društva koji su ostali nevidljivi u donatorskim programima i/ili su zanemareni zbog manjka vidljivosti i/ili nerazvijenih kapaciteta.

Postoji i velika potreba da se na različitim nivoima pristupi **državnim** fondovima (prema nalazima ovog istraživanja, većina državnih donacija ostvaruje se kroz opštinski nivo).

Neophodno je pristupiti i privatnim fondacijama. Ne treba zaboraviti da dio uspjeha prikupljanja sredstava počiva i u povećanoj vidljivosti prema različitim subjektima. Odnos s kompanijama i postojećim fondacijama treba početi graditi od prvog dana. Stoga je poželjno razmisliti o uključivanju stručnjaka/inja u oblasti korporativnog prikupljanja sredstava i marketinške/strateške komunikacije od samog početka.

Pored navedenog, postoji niz djelatnosti koje budući fond može poduzeti:

- *traženje finansijske i drugih oblika pomoći od bivših državljana/ki BiH koji rade u Bosni i Hercegovini;*
- *traženje pomoći od dijaspe, od kompanija i pojedinaca/ki;*

⁷⁵ Jačanje uloga i odgovornosti lokalne i regionalne zajednice u procesu integracija.

- *testiranje novih ideja za prikupljanje sredstava od pojedinaca/ki (on-line metodama za specifične ciljeve/akcije) uz maksimalno nastojanje da se otvorenom i intenzivnom komunikacijom postepeno izgradi povjerenje i stvori odnos s potencijalno zainteresiranim stranama;*
- *pored toga, vjerujemo da se prikupljanju donacija treba pristupiti vrlo pažljivo i da planiranje strategije (i) u ovom segmentu aktivnosti treba početi od prvog dana, jer će glavni zadatak biti iskomunicirati javnosti i specifičnim ciljnim grupama (potencijalnim članovima/icama, savjetnicima/ama, donatorima, pristalicama i sl.) šta je to ŽF u BiH.*

Naši razgovori sa srodnim međunarodnim fondovima pokazali su da odabir uskog *fokusa djelovanja* i inovativni načini pomaganja nedovoljno zastupljenim skupinama povećavaju šansu za prikupljanje sredstava. Frida – Young Feminist Fund jedan je od primjera. Oni se fokusiraju na podršku mladim ženama, formalnim i neformalnim grupama, te na sistem odlučivanja s najvišim stepenom učešća. Podrška koju dobivaju od donatora premašuje njihova očekivanja – suprotno uvjerenju naših sagovornica.

Treba dodati da se i mnogi međunarodni ženski fondovi suočavaju sa situacijom da finansiranje za re-distribuciju sredstava (uključujući odabir tema i oblasti) nije osigurano za više od godinu dana. U skladu s tim, većina fondova djeluje *reaktivno* – tj. čekaju donatorske pozive kako bi aplicirali i dobili sredstva koja nude lokalnim organizacijama.

Još jedan rizik koji treba izbjeći jeste natjecanje ŽF-a sa ženskim organizacijama. ŽF treba biti selektivan i obazriv prilikom odabira strategija i prioriteta kako ne bi ostavio dojam kompetitivnosti.

Ostalo

Vrijednosti budućeg fonda treba raspraviti na samom početku. Ako se ispravno implementiraju i iskomuniciraju, vrijednosti imaju veliki potencijal privući različite grupacije da se uključe u važnu društvenu promjenu. Iskustvo ženskih fondova širom svijeta pominje: otvorenost, ravnopravnost, pravednost, pluralizam, transparentnost, fleksibilnost, velikodušnost, suprotstavljanje diskriminaciji, kreativnost i autonomiju.

Komunikacija će biti ključni faktor uspjeha budućeg fonda. Osnivači/ce trebaju biti svjesni da bi stručnjaci/kinje u oblasti komunikacija, PR-a i marketinga mogli biti od velike pomoći, i da fond mora postati vidljiv kako bi zadobio podršku te kako bi profesionalno iskomunicirao temeljne vrijednosti za koje se zalaže prilikom svakog pojedinog istupa, dokumenta i kampanje, ali i svoje interne kodove ponašanja – u organizaciji događaja, izgradnji koalicija, itd.

O organizacijama koje su inicirale istraživanje

Sarajevski otvoreni centar (SOC) zagovara puno poštivanje ljudskih prava i društvenu inkluziju LGBT osoba i žena. Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, nestranačka, neprofitna organizacija koja teži osnažiti LGBT (lezbejke, gej, biseksualne i trans*) osobe i žene kroz jačanje zajednice i građenje pokreta. SOC također javno promovise ljudska prava LGBT osoba i žena, te zagovara unaprijeđeno zakonodavstvo i bolje politike u Bosni i Hercegovini na državnom, evropskom i međunarodnom nivou (www.soc.ba).

Fondacija CURE je feminističko-aktivistička organizacija koja djeluje za jednakost spolova i rodova zalagajući se za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa. Organizujući afirmativne akcije, CURE slave snagu i moć žena, te rade na osnaživanju osoba kako bi postali/e pokretači/ce društvenih promjena u BiH i svijetu (www.fondacijacure.org).

Aneks I – Lista intervjuisanih učesnika/ca

Organizacije

Helsinški parlament građana, Banja Luka
Glas žene, Bihać
Udruženje HO Horizonti, Tuzla
Infoteka, Zenica
Centar za pravnu pomoć ženama, Tuzla
Fondacija za osnaživanje žena, Sarajevo
Crvena – Udruženje za kulturu i umjetnost, Sarajevo
Udruženje Žene ženama, Sarajevo
Fondacija lokalne demokratije, Sarajevo
Snaga žene, Tuzla
UŽR Bolja budućnost, Tuzla
Udruženje građana Budućnost, Modriča
Forum žena, Bratunac
Fondacija LARA, Bijeljina
Prava za sve, Sarajevo

Banjalučko udruženje kvir aktivista, Banja Luka
Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo
Fondacija CURE, Sarajevo
Lotos, Zenica
Mala sirena, Zavidovići
NVO Ženski centar, Trebinje
UŽ Seka, Goražde
NVO Žene Grahova
Partner, Banja Luka
Fondacija Udružene žene, Banja Luka
UG Vive žene, Tuzla

Pojedinke

Jasmina Husanović
Lejla Somun Krupalija
Gorana Mlinarević
Zlatiborka Popov Momčinović
Lejla Mamut

Međunarodne organizacije i donatori

Calala Women's fund - Španija
Ecumenical Women's Initiative - Croatia
Women's Fund Georgia
Frida – The Young Feminist Fund
International Network of Women's Funds
Kosova Women's Fund
Slovak-Czech Women's Fund

Kvinna till Kvinna – Švedska
Kvinna till Kvinna – Bosna i Hercegovina
Ukrainian Women's Fund
UN Women
Heinrich Boell Stiftung
Swiss Cooperation Office
Ambasada SAD/USAID Bosna i Hercegovina
SIDA (Swedish International Development Cooperation Agency (*e-mail*))
The Royal Norwegian Embassy (*e-mail*)

Aneks II

Ciljevi i vrijednosti Ženskih fondova

Fondovi obuhvaćeni ovim istraživanjem registrovani su kao nevladine, neprofitne organizacije koje primarno rade na polju ženskih prava, s posebnim usmjerenjem ili na izgradnju mira i pomirenja ili na podršku obespravljenim skupinama. Rad nekoliko fondova je snažno utemeljen u feminizmu.

Ciljevi/prioriteti fondova definirani su kao:

- obezbjeđivanje sredstava za podršku promicanju prava žena i sprovođenju principa rodne ravnopravnosti u društvu;
- odgovorno, transparentno i kontinuirano obezbjeđivanje sredstava i dodjela grantova uz pružanje stručne pomoći i omogućavanje platforme za umrežavanje sličnih organizacija i grupa;
- podržavanje nezavisnosti ženskih grupa koje utiču na agendu javnog sektora i vode prema dugoročnim društvenim promjenama;
- unapređenje ekonomskih uslova za žene;
- promicanje zakonskih inicijativa;
- podizanje svijesti o rodnim pitanjima;
- povećanje razumijevanja i osjetljivosti zajednice spram pitanja relevantnih za život žena;
- podrška izgradnji ženskih pokreta;
- pomaganje postojećim ženskim organizacijama i skupinama u ostvarivanju njihovih ciljeva, kao i osnivanje novih organizacija s inovativnim rješenjima za probleme s kojima se žene suočavaju.

Fondovi jasno artikuliraju **vrijednosti** za koje se zalažu:

- **jednakost** (tretirati sve dobitnike/ce sredstava, donatore/ke, savjetnike/ce – kao jednake partnere/ke);
- **solidarnost** (stajati uz bok svim ženama u njihovom trenutno nepravednom položaju dok nastoje doprinijeti pravednom i mirnom društvu, podržavati prenos znanja i ideja);
- **pluralizam** poštivati kulturu i običaje, etničku, vjersku i nacionalnu raznolikost);
- **fleksibilnost** (naglasiti važnost učenja, te prilagoditi pristupe novim uvidima i promjenama, djelovati u pravo vrijeme).

Ključne aktivnosti Ženskih fondova

Većina fondova mobiliziraju i pružaju podršku izgradnji kapaciteta i razvoju ženskih organizacija, grassroots organizacija i pokreta putem nekoliko glavnih linija podrške:

1. Finansijska podrška – institucionalna i projektno usmjerena podrška ili redistribucija sredstava;
2. Izgradnja kapaciteta;
3. Umrežavanje i izgradnja koalicija;
4. Zagovaranje.

1. Dodjela grantova ide kroz nekoliko kategorija:

Podrška projektima se najčešće realizira putem sredstava koja su ŽF-i prikupili od donatora i u direktnoj je vezi sa dostupnošću tih sredstava (ŽF-identificiraju donatore koji pružaju podršku programima koji su u skladu s mandatom i misijom ŽF-a). Grantovi se dodjeljuju u unaprijed

određenim finansijskim okvirima, npr: od 500 EUR-a do 3.000 EUR-a za one koji apliciraju prvi put, do 6.000 EUR za već poznate partnere. Kvalifikacijski kriteriji jasno određuju koliko često jedna organizacija može aplicirati za sredstva.

Institucionalni grantovi rijetko premašuju iznos od 5.000 EUR-a i često su povezani s unapređenjem specifičnog organizacijskog kapaciteta. Ovo su obično vremenski ograničeni grantovi (6-12 mjeseci) s jasno definisanim očekivanjima u pogledu rezultata.

Stipendije se najčešće dodjeljuju aktivistima/kinjama i nezavisnim akterima (akademistima/kinjama, umjetnicima/ama, istraživačima/cama) kako bi unaprijedili svoje profesionalne kapacitete i/ili razmijenili postojeća znanja i ideje. Prioritet se daje učešću u obrazovnim programima koji imaju potencijal proširiti znanje o rodnim pitanjima i rodnoj ravnopravnosti.

Urgentni fondovi

Ova je vrsta fondova uobičajena za većinu ženskih fondova. Podrazumijeva dodjeljivanje podrške aktivistkinjama i/ili organizacijama u kriznim situacijama, a odlikuje ih brzo donošenje odluka od strane fonda (do 72h). Obično za prioritet imaju zaštitu i sigurnost branitelja/ica ženskih ljudskih prava, ali se ponekad dodjeljuju i u hitnim situacijama koje proističu iz pozitivnih događaja.

2. Izgradnja kapaciteta

Ovaj oblik podrške se obično daje: dugogodišnjim partnerima/korisnicama ženskih fondova; partnerskim organizacijama koje imaju tekuće programe, ali im je potrebna dodatna podrška ili, naprimjer, mladim aktivistkinjama. Pružanju ovog oblika podrške obično prethodi procjena kapaciteta organizacije te stoga predstavlja rezultat dijaloga i otvorene diskusije o potrebama partnera. Izgradnja kapaciteta se dodatno podstiče putem mentorstva, regionalnih sastanaka za razmjenu znanja i iskustava, posjeta kolegama/icama, državnim, regionalnim i međunarodnim konferencijama.

3. Umrežavanje

Umrežavanje i izgradnja koalicija su također česti u programima ženskih fondova jer doprinose širenju znanja, a razmjena pozitivnih primjera inspiriše i pokreće nove ideje i akcije. Neki ženski fondovi favoriziraju umrežavanje i izgradnju koalicija naznačavanjem preferencije u pozivima za prijedloge.

Pored gorepomenutih ključnih oblasti djelovanja ženskih fondova, trebamo spomenuti i programe usmjerene na pomoć specifičnim grupama kao što su mlade žene (16 do 30 godina), LBT žene, Romkinje i sl.

Programi za **mlade žene** temelje se na uspostavljanju uslova za nove mlade i buduće aktivistkinje da se uključe i dobivaju podršku za svoje ideje, ali i da im se omoguće susreti sa zrelim i renomiranim aktivistkinjama kako bi mogle učiti od njih. Uzevši u obzir da fondove obično osnivajuiskusne pojedinke i organizacije, otvaranje vrata i pružanje prostora glasovima i aktivnostima mlađih žena prirodan je sljedeći korak nakon dobivanja ključnih informacija od sljedećeg naraštaja zagovornica ženskih prava.

Ženski fondovi igraju značajnu ulogu u doprinosu **izgradnji ženskog pokreta**. Oni doprinose okupljanju različitih aktera/ki s različitim profesionalnim kapacitetima, s jedne, te uspostavljanje

platforme za susret i razmjenu između sadašnje i buduće generacije zagovarateljica ženskih prava, s druge strane.

Uloga ženskih fondova u **uticanju na donatorske politike** je, također, vrlo značajna. Pružajući blagovremene, precizne informacije o lokalnim potrebama, rastućim trendovima i pojavama kršenja prava određenih grupa, ženski fondovi aktivno doprinose razvoju donatorskih strategija ili načinima mjerenja rezultata⁷⁶. Jedan od primjera za to je inicijativa koju je započeo IWFN kako bi unaprijedio feminističku perspektivu o alatima evaluacije i metodologijama koje doprinose procjeni rada ženskih fondova i organizacija za prava žena širom svijeta.

Izvori finansiranja

Podrška međunarodnih donatora i dalje je okosnica finansiranja većine fondova. Sposobnost da prikupe značajna sredstva za svoje korisnice se od strane nekih fondacija prepoznaje kao priznanje njihovom radu i relevantnosti, ali još važnije, značaja njihovog rada za promjene u društvu (osnaživanje žena). Ženski fondovi s kojima smo razgovarali aktivno istražuju različite vrste finansiranja jer se donatorske politike brzo mijenjaju, a fondovi ne mogu dopustiti visok nivo finansijske ovisnosti o jednom izvoru. Ženski fondovi podršku traže od: pojedinačnih donatora, poslovnog sektora, zadužbina, države (različiti nivoi) i testiraju različite nove načine za prikupljanje sredstava (od organiziranja prodajnih izložbi do koncerata, second-hand bazara i slično).

Osnivači ženskih fondova, unutrašnja organizacija

Svaki fond ima vlastitu institucionalnu logiku i specifičnosti koje određuju model organiziranja, mandat i upravljačke strukture.

Istraživačice su zabilježile najmanje tri različita primjera:

- *fondovi koji su nastali kao produžetak prethodnih filantropskih inicijativa koje podržavaju žene (EWI);*
- *fondovi koje osnivaju pojedinke, aktivistkinje (Calala);*
- *fondovi koje inicira ženska mreža (Kosovo Women's Fund).*

Model registracije i uspostavljanje unutrašnje upravljačke strukture svakog pojedinog fonda bio je u velikoj mjeri pod uticajem zakonskog konteksta. Također, na model unutrašnje organizacije uticali su nivo razvijenosti ili, preciznije, *zrelost* organizacije. To je naročito vidljivo u pregledu strukture i članstva Upravnih odbora. Struktura UO (uključujući članstvo) je u velikom broju slučajeva evoluirala prema aktivnijoj, 'fleksibilnijoj' strukturi odlučivanja u odnosu na onu iz početne faze rada fonda. Članice Upravnih odbora biraju se na osnovu kredibiliteta, ali i profesionalnih kapaciteta da doprinesu daljnjem razvoju organizacije. Pored Upravnih odbora, ženski fondovi mogu i ne moraju imati savjetodavna vijeća i komisije za dodjelu grantova, te podršku individualnih eksperata/kinja koji poznaju lokalni kontekst i aktere – i isto tako imaju isključivo savjetodavnu ulogu.

⁷⁶ Vidi na: <http://www.inwf.org/our-work/learning-monitoring-evaluation/>

Edicija Gender Sarajevskog otvorenog centra

Ediciju uređuju Emina Bošnjak i Saša Gavrić

Do sada smo u okviru ove edicije objavili:

Adriana Zaharijević (priredila, 2012)

Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll / Fondacija Cure.

Damir Arsenijević, Tobias Flessenkemper (editors, 2013)

What is the Gender of Security?

Sarajevo: Sarajevo Open Centre

Damir Arsenijević, Tobias Flessenkemper (priredili, 2013)

Kojeg je roda sigurnost?

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)

Ženski pokret u Bosni i Hercegovini – Artikulacija jedne kontrakulture.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija CURE/CEIR.

Jasmina Čaušević (editor, 2014)

Women Documented – Women and Public Life in Bosnia and Herzegovina in the 20th Century

Sarajevo: Sarajevo Open Centre, CURE Foundation

Jasmina Čaušević (priredila, 2014)

Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija CURE

